

EL-KUTUBU'S-SİTTE KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE OTORİTESİNİ OLUŞTURAN FAKTÖRLER

H. Musa BAĞCI¹

the Term of *al-Kutub al-Hamsa* or *al-Kutub al-Sitta* wasn't used as a term in the first periods of Islam. the Term of *al-Kutub al-Hamse* appeared in fifth period A.H, and the term of *al-Kutub al-Sitta* was used in sixth period A.H. Later *al-Kutub al-Sitta* was spread in seventh period A.H. around Islamic world. Throughout historical course, when these works became forward, the person authourties developed. In paralel of this developing person authourty, their works' authourty began to be constituted. Knowledge capacity of authors and their fastidiousness, their piety, to be authourty of certain territory or school ; in brief religious, psychologic, circumtanses of social-cultural, all of them played a part in form the authourty of works. in this article, basic factors, forming the authourty of *al-Kutub al-Sitta* have been studied.

Key Words: *al-Kutub al-Sitta*, authourty, hadith, es-Sunen al-Arba'a

Giriş

Hadis tarihinin altın çağı olarak kabul edilen h. III. asır, hadis edebiyatının ana kaynaklarının ortaya konulduğu bir dönemi teşkil etmektedir. Bu dönemde oluşturulan hadis eserleri musanniflerinin temel amacının en sahih rivayetleri bir araya toplamak olduğu ifade edilmektedir.² Bu amaçla oluşturulan eserler tarihi süreç içinde el-Kutubu's-Sitte (altı kitap) olarak anılmaya başlanmış ve gerek İslam bilginleri gerekse ümmet nazarında mevcut kaynaklar içinde en muteber hadis eserleri olarak kabul görmüştür.

H. III. asırda ortaya çıkan söz konusu eserlerin gelişen şahıs karizmaları, beraberinde eserlerinin karizmalarını da oluşturmaya başlamıştır. Şüphesiz bu şahıs karizmalarının oluşmasında etkili olan çok farklı sebeplerden söz edilebilir. Yazarlarının ilmi kapasitesi ve titizliği, dindarlığı, herhangi bir bölgenin yahut ekolün otoritesi olması bunlardan sadece bir kaçıdır. Kısaca dini, psikolojik ve sosyo-kültürel şartlar, şahıs ve eser karizmalarının oluşmasında önemli rol oynamıştır.³

1 Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, musabagci@hotmail.com.

2 Ahmed Naim, *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarifi Tercemesi ve Sherhi*, DİB yay, Ankara, 1982, I, 51.

3 Mehmet Emin Özafşar, *Rivayet İlimlerinde Eser Karizması ve Muslim'in el-Camiu's-Sahih'i*, AÜİF der, sayı: XXXIX, 1999, s. 288.

Gerek hadis kaynakları gerekse onların müellifleriyle ilgili olarak asırlar boyu yapılan çalışmalarda başta hadis alimleri olmak üzere ulema, son derece yüceltici, zaman zaman da mübalağalı ifadeler kullanmışlardır. İslâm dünyasının gerileme dönemlerinde psikolojik bir telafi mekanizması olarak Müslümanların en sık başvurdukları tutum, hadis imamlarının ve hadis kaynaklarının savunusu ve mübalağalı şekilde yüceltilmesi olmuştur. Bunun, İslam tarihinde eleştirel bakış açısının kaybolmaya yüz tuttuğu, içtihat faaliyetlerinin sekteye uğradığı, düşüncenin gerilemeye ve donuklaşmaya başladığı H V. ve VI. asırlardan itibaren ortaya çıktığını belirtmek gerekir. İslam tarihinde bu asırlardan sonra ortaya çıkan düşünsel donukluk, özellikle h. III. asır el-Kutubu's-Sitte müelliflerinin karizmatik kişilikleri ve hadis alanında yapılacak bir şey kalmadığı anlayışının hakim olması⁴ hadis kitaplarına bir süre sonra kutsiyet atfedilmesine yol açmış ve çekirge istilasından kurtulmak için, donanmanın muzaffer olması için el-Buhârî hatimleri indirilmiştir. Akıl ve mantık sınırlarını aşan bu tür abartmaların temelinde ise, kuşkusuz akıldışılık ve duygusallık eğilimleri yatmaktadır. Özellikle gerileme dönemlerinde aklın ve akılcılığın takbih edilmesi bu tür eğilimlerin güçlenmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda hadis imamları ve onların oluşturduğu eserler olağanüstü bir kimliğe büründürülmüştür.⁵ Hadisler konusundaki durağan yaklaşımın çok isim yapmış alimler tarafından dahi eleştirilmediğini ve bu bağlamda İbnî Haldun gibi bir ilim adamının dahi: "isnad konusunda yapacak fazla bir şey kalmamıştır"⁶ şeklindeki zihniyeti, bugünkü olumsuz tablonun kökeninde bu tür anlayışların yattığını göstermektedir. İşte söz konusu olumsuz tablonun ortaya çıkmasında etkili olan bu anlayışların el-Kutubu's-Sitte diye tabir edilen altı hadis kitabını tarihsel süreçte nasıl karizmatik hale getirdiğini görelim.

1. el-Kutubu's-Sitte'nin Kavramsallaşma Süreci

el-Kutubu's-Sitte kavramı ke-te-be fiil kökünden gelen kitap kelimesinin çoğulu olan kitaplar anlamındaki kutub kelimesi ile Türkçe'de 'altı' anlamına gelen sitte kelimesinin bir araya gelmesiyle sıfat tamlamasın-

- 4 H. Musa Bağcı, *Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu*, İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu, Ankara, 2003.
- 5 M. Hayri Kırbaşoğlu, *Hadis İlminde Metodoloji Sorunu*, Sünnetin Dindeki Yeri Sempozyumu, Ensar Neşriyat, 1998, s. 437.
- 6 O, bu konuda şöyle demektedir: "Çağımızda hadislerin sıhhat dereceleri, zaafı icabettiren başka cihetleri ve malûlleri tamamiyle açıklanmış bir haldedir. Hadis ilminin üstat ve ileri gelen bilgileri, hadislerin bu gibi bütün hallerini incelemişler ve açıklamışlardır, bu sebeple bundan önce tashih edilmeyen hadisleri tashih etmek yolları tamamiyle kapanmıştır. İbn Haldun, *Mukaddime*, (Çev: Zakir Kadiri Ugan) M.E.B.Yay. İst, 1989, II, 479

dan oluşmuş bir terkiptir. İslam'ın doğuşunun ilk dört asrında bu kavram henüz mevcut değildir. Bu dönemde beş kitap anlamındaki el-Kutubu'l-Hamse, başka bir deyişle beş asıl anlamındaki el-Usûlu'l-Hamse kavramı da henüz kavramsallaşmamıştır. H. V. asırdan itibaren önce el-Kutubu'l-Hamse, daha sonra da H. VI. asrın başından itibaren de el-Kutubu's-Sitte kavramı ortaya atılmış ve bu son kavram İslâm dünyasının hemen her yerinde yaygın ve meşhur hale gelmiştir. Şimdi bu kavramın tarihsel gelişimini kaynaklardan takip etmeye çalışalım:

H. IV. asrın ilk yarısında üzerinde icma edilmiş, yerleşik ve yaygın olarak hadis kitaplarının bir araya getirilerek el-Kutubu's-Sitte ve el-Kutubu'l-Hamse gibi bir isimlendirme yapıp bütün İslam bilginlerinin tasvibine mazhar olmuş bir yapı söz konusu değildir. Bu, h.353/m.964'te Mısır'da ölen ve Musannefî vefatından bir asır sonra İbn Hazm tarafından en iyi hadis mecmualarından biri diye kabul edilen mütemayiz hadisçilerden biri olan Ebu Ali Saîd b. es-Seken'in ifadelerinden anlaşılmaktadır. Kendisinden o devre kadar birikmiş olan hadis kaynaklarından en önemlilerini tespit etmesi istenmiştir. O, evinden dört paket yük dolusu kitap getirip şöyle demiştir: Bunlar İslam'ın temelleridir. el-Buhârî ve Muslim'in es-Sahih'leri, Ebu Davud ve en-Nesâî'nin es-Sunenleri."⁷

Adı geçen kavramların H. IV. asırda oluşmadığını gösteren ve bu asrın sonunda vefat eden el-Hattabî (388/998)'nin sözleri de bir delil olacak niteliktedir. el-Hattabî, Ebu Davud'un şerhine yazdığı Mukaddime'de kendince dört önemli eserden bahsetmektedir. Bu dört eser için herhangi bir kavram kullanmaması dikkat çekici ve üzerinde durulması gereken bir konudur. el-Hattabî'nin bu tutumundan o dönemde bu kitaplar için yerleşmiş bir isimlendirmenin mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Onun zikrettiği ilk eser Ebu Davud'un es-Sunen'idir. el-Hattabî'ye göre din ilimlerinde onun benzeri bir kitap tasnif edilmemiştir. Bütün Müslümanlar onu makbul addetmişlerdir. Ona göre bu eser, alimlerin ve fakihlerin mezhebî ihtilaflarına hakem, Irak, Mısır, Mağrib ve diğer ülkelerin bir çok şehirlerinde hadis musanniflerinin dayandığı bir kaynak olmuştur. Horasan Ehlinin çoğunluğu ise Muhammed b. İsmail el-Buhârî ve Muslim b. Haccac'ın kitaplarına düşkünlük göstermiş ve sahih tasnifinde onların şartlarını göz önünde tutup örnek almışlarsa da Ebu Davud'un kitabı diğer iki kitaptan tertip açısından daha güzel ve fikhî istinbatlar açısından daha zengin ve üstündür. Ebu İsa et-Tirmizî'nin eseri de aynı şekilde güzel bir kitaptır.⁸

7 Cemaleddin Ebu'l-Haccac Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâ'ir-Ricâl*, (Thk: Beşşar Avvad) 1985, I, 167 ; Krş: İ.Goldziher, *Muslim Studies*, (İngilizce'ye Çev: C.R. Barber, S.M. Stren), London, 1971, II, 240.

8 el-Hattabî, *Meâlimu's-Sunen*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, I, 6.

el-Hattabî'nin H. IV. asır itibariyle bu dört eseri öne çıkarması ve özellikle de Ebu Davud'u, el-Buhârî ve Muslim'den tertibi ve fikhî istinbatları itibariyle daha üstün ve benzeri görülmemiş bir musannef eser olarak takdim etmesi son derece dikkat çekicidir. Buradan çıkarılacak bir başka netice de o dönemde el-Buhârî ve Muslim'in Horasan Ehli nezdinde muteber olması ve diğer İslâm beldelerinde ise Ebu Davud'un eserinin tutulmasıdır. Burada dikkat çekilmesi gereken bir husus da Saïd b. es-Seken'den farklı olarak el-Hattabî'nin en-Nesâî yerine et-Tirmizî'nin es-Suneni'ni zikretmesidir. Dolayısıyla bu asırda gerek el-Kutubu's-Sitte gerekse el-Kutubu'l-Hamse kavramları mevcut olmadığı gibi bahse konu olan dört eserde de tam bir mutabakat söz konusu değildir.

H. IV. asırda yaşamış olan el-Hakim en-Nisaburî (405/1014) de kitaplarında el-Kutubu's-Sitte veya el-Kutubu'l-Hamse şeklinde yerleşik ve yaygın olarak kabul edilmiş eserlerden söz etmemektedir. O, *Ma'rîfetu Ulûmî'l-Hadis* adlı eserinin bir bölümünde İbn Şihab ez-Zuhrî'den başlamak üzere fikhü'l-hadis konusunda uzman ve mutebahhir olan ve aralarında Ahmet b. Hanbel, el-Buhârî, Muslim, ed-Dârimî, en-Nesâî ve İbn Huzeyme gibi imamların da bulunduğu yirmi üç hadis imamının hadis ilmi konusundaki dirayet ve faziletinden detaylıca bahsetmektedir. Bunların dışında aralarında Ebu Davud ve Ebu İsa et-Tirmizî'nin de bulunduğu on hadis imamı hakkında detaylı bilgi vermeksizin sadece isimlerini vermekle yetinmektedir.⁹ O, *el-Mustedrek* kitabının girişinde hadisın gelişim seyri ve isnadın Müslümanlara Allah'ın bir lütfu olduğunu belirttikten sonra, vahyin yalandan ayıklanması için hadis imamlarının haberlerin ravilerini ve âsârı nakledenleri tezkiye ettiklerini belirtmektedir. Ona göre bu imamlardan ikisi el-Buhârî ve Muslim'dir. Onlar haberleri Sahih'lerinde tasnif etmişler ve onların şöhretleri İslam beldelerinde yayılmıştır.¹⁰ Ayrıca o, *el-Medhal* adlı eserinde "Sahih hadisleri ilk defa tasnif edenlerin el-Buhârî ve Muslim olduğunu" savunmaktadır.¹¹ Görüldüğü gibi el-Kutubu's-Sitte imamları ve onların oluşturdukları eserler Hakim'in zihninde tam kavramlaşmış görünmemektedir.

Güvenilir hadis kaynaklarının bir listesini veren İbn Hazm (456/1102)¹² el-Maslûb ve el-Kelbî tarafından rivayet edilen hadisleri ihtiva etmesi dolayısıyla et-Tirmizî'nin kitabını tenkit etmiş¹³ ve onun mevsuk eserler kate-

9 Ayrıntılar için bkz: el-Hakim, *Ma'rîfetu Ulûmî'l-Hadis*, Dâru'l-Afakî'l-Cedid, Beyrut, 1980, s. 63-85.

10 Hakim, *el-Mustedrek ale's-Sahîhayn*, (Thk: Mustafa Abdulkadir Atâ), Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, I, 2.

11 Hakim, *el-Medhalu fî İlmi'l-Hadis*, s. 4.

12 es-Suyutî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Tahrîbî'n-Nevevî*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1993, s. 32.

13 es-Suyutî, *Tedrib*, s. 56.

gorisine girmesi konusunda tereddüt göstermiştir.¹⁴ Öyle görünüyor ki İbn Hazm, Ebu Davud, et-Tirmizî ve en-Nesâî'nin es-Sunen'lerinden haberdardır, fakat İbn Mace'nin es-Sunen'inden habersiz görünmektedir. İbn Hazm hadis kitapları içerisinde Buhârî ile Muslim'in Sahih'lerini başta zikretmekte ve bu kitapların en sahih hadisleri ihtiva ettiğini kabul etmektedir. Bunlardan sonraki hadis mecmualarını sıralamasında farklılık göze çarpmaktadır. Bazen Ebu Davud ve en-Nesâî'nin es-Sunen'lerine öncelik vermekte bazen de sahih hadis ihtiva eden diğer eserleri öne aldığı bildirilmektedir.¹⁵ Bu bilgilere göre Endülüs alimlerinden olan İbn Hazm'da da el-Kutubu's-Sitte veya el-Kutubu'l-Hamse anlayışı mevcut değildir. Onunla aynı asırda (H. V. Asır) yaşamış olan Beyhakî, el-Kutubu's-Sitte kitaplarının bir kısmının varlığından haberdar olmamıştır. Eğer gerçekten bu eserlerin VI. asırdan sonraki şöhretleri bu alimlerin yaşadığı dönemde de bulunsaydı, yüzlerce eser yazmış bu muhaddislerin mutlaka o kitaplardan haberdar olmaları gerekirdi. Beyhakî'nin yalnız Sahihân ile Ebu Davud'un Sunen'inden nakilde bulunması, diğer Sunenleri görmediği şeklinde izah edilmektedir.¹⁶ Bu muhaddisin h. 458 yılında vefat ettiği düşünülürse bu tarihlerde henüz el-Kutubu's-Sitte kavramının mevcut olmadığı anlaşılar.¹⁷

el-Kutubu's-Sitte'nin unsurlarından birini teşkil edecek olan et-Tirmizî'nin es-Sunen'in genel olarak hadisçilerin kabulüne ne zaman mazhar olduğunun tayini müşkil olmakla birlikte muhtemelen H. V. asır içerisinde et-Tirmizî ve en-Nesâî'nin es-Sunen'i, ikisi birlikte bu gruba dahil edilir oldu ve beşine birden el-Usûlu'l-Hamse (beş asıl kaynak) vasfı verildi.¹⁸ Muhtemeldir ki et-Tirmizî'nin es-Sunen'inin genel kabulü, altıncı asrın başında ölmüş olan Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tahir el-Makdisî (507/1113) tarafından kendilerinin sayısını altıya çıkarmak üzere ilk defa beş kitaba eklenmiş bulunan İbn Mace'nin eserinden önce olmuştur.¹⁹ Bu da h.V. asra tekabül etmektedir.

Yine el-Kutubu's-Sitte'nin asıllarından birini teşkil edecek olan en-Nesâî'nin Sunen'i beş kitaptan biri kabul edilmiştir. et-Tacuddîn es-Su-

14 Goldziher, *Muslim Studies*, II, 240 ; H.VIII. asır alimlerinden ez-Zehebî de et-Tirmizî'nin Câmi'ini el-Maslûb -ki o Muhammed b. Saîd el-Esedî Ebu Abdurrahman eş-Şamî 6. tabakadan olup kasten hadis vaz' eden bir kişidir- ve el-Kelbî -ki o Muhammed b. es-Sâib Ebu'n-Nadr el-Kufî'dir ve yalancılıkla ve Rafizilikle itham edilmiş bir kimsedir- ve o ikisine benzer kişilerin hadislerini eserine aldığı için seviye olarak Ebu Davud ve en-Nesâî'nin Sunen'lerinden daha aşağıda görüldüğünü belirtmektedir. es-Suyutî, *Tedrib*, s.106.

15 Selman Başaran, *İbn Hazm'ın Sahihân Eleştirisi*, Hadis Literatürü Araştırmaları, Yay. haz: S. Özer, S. Kızılkaya, Kitabyat, 2007, s. 184-185. (İbn Hazm, *Fazâilu'l-Endulus*, y.y., 1386, s. 20'den naklen).

16 ez-Zehebî, *Tezkiyetu'l-Huffâz*, III, 1132 ; Krş: Başaran, *a.g.m.*, s. 184

17 Başaran, *a.g.m.*, s. 184.

18 es-Suyutî, *Tedrib*, s. 29. ; Muhammed Zübeyr Siddikî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, (Çev: Yusuf Ziya Kavakçı), İrfan yay. 1966, s. 115.

19 Siddikî, *age*, s. 115.

bki (771/1369)'nin açıklamasına göre bu gruba giren onun *es-Sunenu'l-Kubra'sı* değil, *es-Sunenu's-Suğra'sıdır*. O şöyle der: "Her ne kadar el-Miz-zî, *es-Sunenu'l-Kubra'yı* dahil etse de etraf kitaplarını derleyen müellifler *es-Suğra'yı* tahrir etmişlerdir. İbn Mulakkın da altı kitaba dahil olanın *es-Sunenu'l-Kubra* olduğunu açıklamıştır. *es-Suyuti'nin* nakline göre en-Nesâî, *es-Sunenu'l-Kubra'yı* tasnif ettiği zaman Remle emirine onu hediye etmiş ve ona bunun içinde olan her hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Emir ise ona "Bunların içinden sahih hadisi sakîm'den benim için ayır," demiş ve en-Nesâî de bunun üzerine *es-Sunenu's-Suğra'sını* tasnif etmiştir.²⁰ Bu değerlendirmelerden el-Kutubu'l-Hamse'ye Nesâî'nin mucteba diye isimlendirdiği *es-Sunenu's-Suğra'sının* dahil edildiği anlaşılmaktadır.

Böylece H. V. asır itibariyle hadis ile ilgili beş ana eser yerleşik ve yaygın hale gelmiştir. Bunun delili İbnu's-Salah'ın şu naklidir: Ebu Tahir Ahmed b. Muhammed es-Silefi (576/1180)²¹ el-Kutubu'l-Hamse'yi yani el-Buhârî ve Muslim'in Sahih'leri, Ebu Davud, et-Tirmizî ve en-Nesâî'nin Sunen'lerini zikretmiş ve şöyle demiştir: "Şark ve garp alimleri bu hadis mecmualarının sıhhati konusunda ittifak etmiştir."²²

Görüldüğü gibi İbn Mace'nin es-Sunen'i h. VI. asrın başına kadar el-Kutubu's-Sitte arasında yer almamıştır. Daha doğrusu bu zaman zarfında, hadisçiler nazarında asıl olan beş hadis kitabı bulunuyordu. Bunlar el-Buhârî ve Muslim'in Sahihleri ; et-Tirmizî, en-Nesâî ve Ebu Davud'un Sunen'leriydi. Ebu'l-Fadl İbn Tahir el-Makdisi'nin (507/1113) bu beş kitaba (el-Usulu'l-Hamse) tahsis ettiği Atrâfu'l-Kutubi's-Sitte'ye İbn Mace'nin Sunen'ini de eklemesinden ve "Şurutu'l-Elmîmeti's-Sitte" (Altı İmamın Şartları) adlı kitabını telif etmesinden sonra ilk defa İbn Mace'nin es-Sunen'i de muteber kitaplar arasına dahil edilmiştir.²³ Ancak el-Makdisi'nin h.VI. asır boyunca el-Kutubu's-Sitte'ye İbn Mace'yi dahil etme konusunda diğer hadis imamları üzerinde etkili olduğunu söylemek çok güçtür. Bu konuda kısmen etkili olduğu söylenebilir. Bu asırda sadece el-Bağavî (516/1122)'nin "Mesâbilu's-Sunne" ve İbn Asâkir (571/1176)'in Etrâfu'l-Kutubi's-Sitte adlı eserinde İbn Mace'ye yer verilmiştir.²⁴ Bunun dışında Goldziher tarafından da belirtildiği gibi altıncı asır boyunca İbn Mace'nin Sunen'inin 6. sıradaki makam şerefi, çoğu hadisçiler tarafından kabul edil-

20 es-Suyûti, *age*, s. 59.

21 Biyografisi için bkz: ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV, 90-95.

22 İbnu's-Salah, *Mukaddîmetu İbni's-Salah fi Ulûmi'l-Hadis*, Mektebetu'l-Mutenebbi, Kahire, s. 19; İbn Kesir, *İhtisaru Ulûmi'l-Hadis*, Dâru't-Turâs, Kahire, 1979, s. 27.

23 Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, Dâru Kahraman, İst, 1986, s. 12 ; Muhammed Abdulaziz el-Havli, *Târîhu Funûni'l-Hadis'n-Nebevi*, Dâru İbn Kesir, Beyrut, 1988, s. 173 ; Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, AÜF yay, Ankara, 1988, s. 249-250 ; İbn Mace'nin el-Kutubu's-Sitte'ye dahil edilişi ile ilgili lehte ve aleyhteki görüşler için bkz: Musa Erkaya, *İbn Mace'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004, s. 200.

24 el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, s. 12.

memiştir. Mutekaddimun ulema nezdinde kıymetini düşürmüş olan yönü İbn Mace'nin zaafı şiddetli olan ravilerden hadis almış olmasıdır. Bu çeşit hadislerin sayısı 99'dur. Bunların ravileri yalancılıkla itham edilmiş, hadis hırsızlığında²⁵ bulunmuş kimselerdir. Hadisçiler normalde böylelerinin münferit rivayetlerini almamışlardır.²⁶ İbn Mace'nin h. VI. asırda beş asla eklenmesi konusunda bir ittifak olmadığını gösteren hususlardan biri de, Rezin b. Muaviye es-Sergisti (535/1140)'nin el-Kutubu's-Sitte hulasasında (*Tecridu's-Sıhahı's-Sitte*) İbn Mace'yi değil, Malik'in *el-Muvatta'*ını almış olmasıdır. İbnu'l-Harraz lakabıyla meşhur İşbiliyeli Ebu Muhammed Abdülhak el-Ezdi (581/1185) de *el-Ahkamu'l-Kubra* adlı eserinde İbn Mace'ye yer vermemiştir. Keza el-Hâzimi (584/1184) de Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse adlı eserinde İbn Mace dışında diğer beş imamın şartlarını kitabına almıştır.²⁷ Ayrıca h. VI. asır alimlerinden İbnu'l-Esir (606/1209) de *Câmiu'l-Usûl min Ehâdisi'r-Rasûl* adlı kitabında altıncı kitap olarak İbn Mace'ye değil, Malik'in *el-Muvatta'*ına yer vermiştir.²⁸

Hakkında zikrettiğimiz bu ihtilaflı yaklaşımlara rağmen, İbn Mace tam bir asır aradan sonra (yani h.VII. asır başlarında) tekrar Abdu'l-Ğanî el-Cemmâilî el-Makdisî (600/1203)'nin *el-Kemâl fî Ma'rifeti'r-Ricâl*'inde,²⁹ İbn Neccar (643/1245)'in *Ricâlu'l-Kutubi's-Sitte*'sinde, Necîbüddîn es-Saykal (672/1273)'in bu konudaki kitabında, Şemsüddin el-Cezerî (711/1321)'nin muhtasar bir eserinde diğer beş kitabın müellifleriyle beraber itiraz götürmez bir otorite olarak tanınmıştır. Aynı şekilde İbn Teymiyye (728/1327)'nin *el-Muntekâ fî'l-Ahkâm*'ında ve Yusuf b. Abdîrrahman el-Mizzî (741/1341)'nin kitabında altı hadis mecmuasından biri olarak kabul görmüştür.³⁰ Zikrettiğimiz bu müellifler, İbn Mace'nin es-Sunen'ini -el-Muvatta'nın aksine onun beş kitap üzerine zevaidinin çokluğundan dolayı- el-Muvatta'nın önüne geçirmişlerdir.³¹ İbn Mace'yi söz konusu müteahhir ulema nezdinde yücelten husus, onun fikhî faydalarının çokluğudur. Bu da, öbür kitaplarda bulunmayan ziyade hadisler ihtiva etmesinden ileri gelir. İçinde mevcut 4341 hadisten 1339'u zevaid'dir, yani öbürlerinde yer almaz.³² Bu nedenle İbn Mace'nin de içinde yer aldığı el-Buhârî, Muslim, Ebu Davud, en-Nesai, et-Tirmizî'den oluşan el-Kutubu's-Sitte'nin hicrî ye-

25 Bir hadis şeyhinden iştilen mesmuatın izin alınmaksızın yazılı veya sözlü olarak kullananlar ya da yazarlar sâriku'l-hadis/ hadis hırsızı olarak kabul edilmiştir.

26 İbrahim Canan, *Kutub-ı Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi (Hadis Tarihi)*, Akçağ yay. Ankara, 1988, s. 247.

27 el-Kettânî, *er-Risâletü'l-Mustatraf*, s. 13 ; Goldziher, *age*, II, 262.

28 el-Kettânî, *er-Risâletü'l-Mustatraf*, s. 13; el-Havli, *Târîhu Funûn'l-Hadisî'n-Nebevî*, s. 174.

29 Bu kitap rical teracim kitaplarının en iyisi olarak kabul edilir. Hafız el-Mizzî bu kitabı "Tehzîbu'l-Kemal fî Esmâi'r-Rical" adıyla tehzib etmiştir. el-Mizzî'nin bu kitabı Müslüman alimler arasında şöhet ve intişar bulmuştur. Havli, *age*, s. 174.

30 Goldziher, *Muslim Studies*, II, 241.

31 el-Havli, *age*, s. 173.

32 Canan, *age*, s. 247.

dinci asırdan itibaren genel anlamda tam bir kabule mazhar olduğu ve bütün İslâm aleminin büyük çoğunluğu tarafından güvenilir hadis mecmuaları olarak kabul edildiği söylenebilir.³³

Bununla birlikte h.VII. asırda hâlâ beş hadis imamının kitaplarını kabul edip bunların dışında diğer kitapları bu kategoriye sokmaya değer bulmayan alimlerin olduğu görülmektedir. Hadis metodolojisini ilk defa sistematik hale getiren ve hadis ilimleri ve istilahları konusunda kendinden sonraki alimleri pek çok konuda etkileyen İbnu's-Salah (643/1245) yerleşik ve mutemet olarak kabul edilen hadis kitaplarının *el-Kutubu'l-Hamse* olduğunu belirtmekte ve onları el-Buhârî ve Muslim'in Sahih'leri Ebu Davud ve Nesâî'nin Sunen'leri, ve Tirmizî'nin el-Cami'i şeklinde sıralamaktadır.³⁴ Bu ifadelerden İbnu's-Salah'ın *el-Kutubu'l-Hamse*'yi (beş kitap) muteber hadis kitapları şeklinde kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte gerek İbnu's-Salah ve gerekse el-İrakî gibi alimler bu eserlerin sıhhati konusunda farklı anlayışlar ve eleştiriler getirmişlerdir. İbnu's-Salah *el-Kutubu'l-Hamse*'nin sıhhatleri konusunda Ebu Tahir es-Silefi'nin savunduğu "Şark ve garp alimlerinin *el-Kutubu'l-Hamse* üzerinde ittifak ettiği" görüşünü eleştirerek bunun tesahül olduğunu, zira özellikle Sunen'lerin içerisinde zayıf, munker ve zayıfın diğer çeşitlerinden olan hadisler bulunduğunu belirtmektedir. Bununla beraber sıhhat açısından *el-Kutubu'l-Hamse*'nin musned türü eserlerden daha üstün olduğunu da ilave etmektedir.³⁵

en-Nevevî (676/1277) İbnu's-Salah'ın *Mukaddime*'sine yaptığı muhtasarda onun görüşünü benimseyerek mutemet hadis kitaplarını *el-Usulu'l-Hamse* diye isimlendirip bu kitapların el-Buhârî ve Muslim'in Sahih'leri, Ebu Davud, et-Tirmizî ve en-Nesâî'nin Sunenleri olduğunu kabul etmekte ve bunları özel bir başlıkta toplamaktadır.³⁶ O, Muslim şerhinde ise bu beş kitabın İslâm'ın asılları olduğunu ifade etmekte ve onların isimlerini sıralamaktadır. Daha sonra o, bunların dışında Ahmed b. Hanbel'in *el-Musned*'i ve İbn Mace'nin *es-Sunen*'ini eşit derecede değerlendirmekte olup İslâm'ın asılları olan beş kitap içine dahil etmemektedir.³⁷

Muhammed b. İbrahim İbn Cemâ'a (733/1332) da *el-Menhelu'r-Revî* adlı eserinde İbnu's-Salah'ın görüşüne tabi olarak mutemet hadis kitaplarını beş olarak kabul etmiştir.³⁸

33 Goldziher, *age*, II, 262-263 ; Siddîkî, *age*, s. 115 ; İbrahim Canan, *age*, s. 247.

34 İbnu's-Salah, *age*, s. 18, 192.

35 İbnu's-Salah, *Mukaddime*, s. 20 ; Benzer eleştiri için bkz: el-İrakî, *Fethu'l-Muğis bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadis*, Alemlu'l-Kutub, Beyrut, 1988, s. 45.

36 es-Suyutî, *Tedrib*, s. 57, 481-483.

37 en-Nevevî, *Sahihu Muslim bi Şerhi'n-Nevevî (Mukaddime)*, Dâru İhyâu't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1392, I, 6.

38 Muhâmmad b. İbrahim b. Cemâ'a, *el-Menhelu'r-Revî*, (Thk: Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan) Dâru'l-Fîkr, Dimaşk, 1406, s. 143.

Aynı şekilde el-İrakî (806/1403)'nin de İbnu's-Salah'ın *Mukaddime*'sine yazdığı şerhte onun tercih ettiği mutemet beş hadis kitabını benimsediği anlaşılmaktadır. Zira o, bu beş kitaba İbn Mace, el-Muvatta ve Darimî'nin eserinden herhangi birini altıncı kitap olarak zikretmemektedir. el-İrakî, İbnu's-Salah'ın *Mukaddime*'sini Elfiye (bin beyit) haline getirmiş ve daha sonra onu *Fethu'l-Muğis* adıyla şerh etmiştir. O, *Elfiye*'de sadece beş imandan bahsetmekte ve İbn Mace'nin adını anmamaktadır. Şerhinde ise o, bunun açıklamasını yaparak İbnu's-Salah'ın *Mukaddime*'sinde mutemet hadis kitabı sahibi olarak İbn Mace'nin eserini ve hayatını zikretmediğini ve kendisinin de Elfiye'yi yazarken ona tabi olduğunu açıklamaktadır. Daha sonra el-İrakî aynı yerde İbn Mace'yi altıncı imam olarak zikretmekte ve onun doğum ve ölüm tarihleriyle ilgili bilgi vermektedir.³⁹ Onun, İbnu's-Salah'ın görüşünü benimsemiş görünmekle birlikte, şerhinde İbn Mace'yi altıncı hadis imamı olarak kaydetmesinin⁴⁰ o günkü ilmi çevrede İbn Mace'nin altıncı kitap olarak artık ağırlığını iyice hissettirdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Meslekten olmayan İbn Haldun (808/1405) da *Ummuhâtu'l-Hamse* diye isimlendirdiği beş hadis kitabını kabul etmiştir.⁴¹

Buraya kadar söylediklerimizi toparlayacak olursak, H. VII. Asır itibariyle İslâm dünyasının büyük bir çoğunluğunda (İbn Mace dahil) *el-Kutubu's-Sitte*'nin bugün mahzar oldukları tam kabule İslâm bilginlerinin ortak konsensüsüyle ulaştıkları ifade edilebilir. Ancak bu ortak kabule muhalif kalan ve mutemet hadis kitapları olarak beş kitabı kabul eden İbnu's-Salah, en-Nevevî, İbn Cemâ'a, el-İrakî ve İbn Haldun gibi alimler İbn Mace'nin Sunen'ini, umumen kabul edilmiş kitaplar sınıfı dışında bırakmışlardır. İbnu's-Salah ve en-Nevevî'ye göre eğer altıncı bir kitap olacaksa bu, ed-Darimî'nin es-Sunen'i olmalıdır ve o, buna daha layıktır.⁴² Yukarıda geçtiği gibi İbn Cemâ'a ve İbn Haldun eserinde bir tercih belirtmemektedir. el-İrakî ise İbnu's-Salah'ı taklid eder görünmekle birlikte, yukarıda belirttiğimiz gibi İbn Mace'yi kabul etme temayülündedir. İbn Mace'ye olan bu temayül daha sonra H. VIII. asırdan itibaren artarak devam edecektir.

H. VIII. asrın başına geldiğimizde İbn Mace'nin dahil olduğu *el-Kutubu's-Sitte* kavramı ve bu kavramın ihtiva ettiği diğer hadis kaynaklarının otoritesinin gün geçtikçe pekiştiği ve yaygınlaştığı görülmektedir. el-Mizzî (741/1341), *el-Kutubu's-Sitte*'nin özelliklerini sayarken şöyle demektedir:

39 el-İrakî, *Fethu'l-Muğis*, s. 461.

40 Zeynuddin el-İrakî, *et-Takîd ve'l-İzâh*, Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfe, Beyrut, 1997, s. 417-419.

41 İbn Haldun, *Mukaddime*, MEB yay, İst, 1989, II, 475-6.

42 es-Sehavî, *Fethu'l-Muğis Şerhu Elfiyeti'l-Hadis*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, III, 260.

"Allah sünnet konusunda hadis hafızlarını ve uzman ve münekkid alimleri muvaffak kıldı. Onlar sünneti aşırıların tahrifinden, batıla uğraşanların intihaliinden ve cahillerin te'vilinden korudu. Onun korunmasını isteyerek ve kaybolmasından endişe ederek hadis tasnifini çeşitlendirdiler ve onları pek çok dallara ayırdılar. Onlar en güzel tasnifi, en iyi telifi; doğrusu fazla, hatası az; faydası en geniş, bereketi en büyük, istifade edilmesi en kolay, muhalifler ve muvafıklar katında kabulü en güzel, hem avam hem de entelektüeller yanında yeri en yüce olan şu eserleri telif etmişlerdir: Sahihu'l-Buhari, Sahihu Muslim, Bu ikisinden sonra Ebu Davud'un es-Sunen'i, et-Tirmizi'nin el-Câmi'i, en-Nesai'nin es-Sunen'i, ve onların derecesine ulaşmasa da İbn Mace'nın es-Sunen'i. *el-Kutubu's-Sitte*'nin her biri için ehline malum olan bir üstünlüğü vardır. Bu kitaplar insanlar arasında meşhur olmuş ve İslâm beldelerinde yayılmıştır."⁴³ el-Mizzî, İbn Mace'nin es-Sunen'ini "diğerlerinin derecesine ulaşamasa bile" kaydıyla *el-Kutubu's-Sitte* içerisine dahil etmektedir. O, bunun İbn Mace'nin *el-Kutubu'l-Hamse* müelliflerinden ayrı olarak tek başına rivayet ettiği her bir hadisinin zayıf olduğunu belirtmekten de çekinmez.⁴⁴

H. VIII. asır alimlerinden İbn Kesîr (774/1372) eseri üzerinde ihtisar çalışması yaptığı İbnu's-Salah'a ta'bi olmayarak *el-Kutubu's-Sitte*'nin altıncı kitabının İbn Mace'nin Sunen'i olduğunu açıkça belirtmektedir. Buna dayanak olarak da İki sahih (Buhari-Muslim) ve dört sünen'i (Tirmizi, Ebu Davud, Nasâi, İbn Mace) içine alan İbn Asakir'in Etraf kitabını ve Hafız el-Mizzî'nin etraf ve ricalle ilgili eserine atıfta bulunmaktadır. O, İbn Mace'nin kitabının konu (bab) başlıklarının fikhî açıdan mükemmelliğini de onun üstünlüğü bağlamında değerlendirmektedir.⁴⁵

H. IX. asra gelindiğinde İbn Mace'nin es-Sunen'ini altıncı kitap olarak kabul etmeyen alimler çok nadirdir. Bu alimler *el-Kutubu's-Sitte*'nin altıncı kitabının ed-Darimi'nin es-Sunen'i olması gerektiğini belirtmişlerdir. Zira ed-Darimi'nin es-Sunen'inde her ne kadar mursel ve mevkuf hadisler olsa bile, hem zayıf olduğu belirtilen ricalinin sayısı az, hem de munkur ve şâz hadislerin sayısı nadirdir.⁴⁶ Örneğin, İbn Hacer (852/1448) ve Salahuddin el-Alâi, altıncı kitap olarak İbn Mace'yi değil de ed-Darimi'nin es-Sunen'ini tercih etmektedir. İbn Hacer bu konudaki görüşünü şöyle belirtmektedir: "ed-Dârimî'nin es-Sunen'i mertebe olarak Sunen'lerin altında değildir. Bilakis beş kitaba İbn Mace yerine bu eser dahil edilseydi, daha iyi olurdu. Çünkü o pek çok yönüyle İbn Mace'den daha üstündür."⁴⁷ Fakat İbn

43 el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 147.

44 es-Suyutî, *age*, s. 59 ; el-Havli, *age*, s. 175.

45 İbn Kesîr, *İhtisârü Ulûmî'l-Hadis*, s. 205.

46 el-Havli, *age*, s. 174.

47 es-Suyutî, *Tedribu'r-Râvî*, s. 107; el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, 13; Ahmed Muhammed

Hacer'in bu görüşü kendisinden sonra gelenleri etkilemiş görünmemektedir. Muasırı ve talebesi olan es-Sehavî'nin onun görüşünü paylaşmadığı görülmektedir.

İbn Hacer'in talebesi es-Sahavî (902/1496), İbnu's-Salah'ın *Mukaddime'sini* Elfiye (bin beyit) şeklinde yazmış ve bu beyitlerde *el-Kutubu'l-Hamse* olarak el-Buhârî, Muslim, et-Tirmizî, Ebu Davud ve en-Nesai'ye yer vermiş, ancak muhtemelen metne sadık kalma amacıyla beyitlerde altıncı hadis imamını zikretmemiştir. Yalnız bu beyitlerin şerhinde es-Sehavî, İbn Kesir'in ifadelerinin aynısını kullanarak *el-Kutubu's-Sitte*'nin altıncı kitabı olarak İbn Mace'nin *es-Sunen*'ine yer vermektedir. O, delil olarak da İbn Asakir ve el-Mizzî'nin kitaplarını göstermektedir. O, İbn Kesir'in "İbn Mace'nin bab başlıklarının fihri açıdan yetkin olduğu" görüşünü naklettikten sonra İbnu's-Salah ve Salahuddin el-Alâî'nin şöyle dediklerini ifade etmektedir: "Keşke İbn Mace'nin yerine Darimî'nin Musned'i olsaydı daha evla olurdu"⁴⁸ Bunun üzerine es-Sehavî, ed-Darimî'nin *es-Sunen*'i İbn Mace ile kıyaslandığında musned hadisler ihtiva etmesinden, dolayı daha üstün olarak görüldüğünü, fakat bununla birlikte ed-Darimî'nin Musned'inde mursal, munkatı, mu'dal ve maktû hadislerin de çokça bulunduğunu ifade etmektedir.⁴⁹

Yine bu asırda yaşayan alimlerden es-Suyutî (911/1505) mutemet kitaplar içinde İbn Mace'nin *Sunen*'ini tercih edenlerdendir. O, en-Nevevî'nin Takrib adlı eserine yazdığı şerhinde altıncı kitap olarak İbn Mace'yi ilave etmekte ve Musannıf İbnu's-Salah'ın İbn Mace'nin vefatını zikretmediğini ve aynı zamanda onu *el-Usulu'l-Hamse* içerisine dahil etmediğini ifade etmektedir. Bununla birlikte kendisi şerhinde İbn Mace'yi ilave edip 6. kitap olarak benimsediği anlaşılmaktadır.⁵⁰

Netice itibarıyla H. VII. asırdan itibaren bir kısım muhalif görüşlere rağmen İbn Mace'nin de içine dahil edildiği el-Kutubu's-Sitte (altı kitap) Müslümanlar nezdinde tam bir kabule mazhar olmuş ve güvenilir kitaplar olarak kabul edilmiştir. İslâm bilginlerinin bu altı eseri tercihte kendilerine rehber olan ana prensipleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. Altı eser müellifinin her birinin mecmuaları için muayyen hadis tenkidi ve seçimi kaidelerini koymuş olmaları.

b. Muhtevalarının esas kısımlarını sahih hadislerin teşkil edişi ve zayıf olanların ya öyle olduklarının beyan edilişi ya da ihmal edilebilecek kadar az oluşu.

Şakir, *Elfiyetu's-Suyûtî fi İlmî'l-Hadis*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, Tarihsiz, s. 18.

48 es-Sehavî, *Fethu'l-Muğis Şerhu Elfiyet'l-Hadis*, III, 260.

49 es-Sehavî, *Fethu'l-Muğis*, s. 46 ; el-İrakî, *et-Takvîd ve'l-İzâh*, s. 56.

50 es-Suyutî, *Tedribu'r-Ravî*, s. 483.

c. Bu mevzudaki müelliflerin, muhtelif hadislerin değerini teferruatına kadar tetkik etmeleri, ravilerinin mevsukiyetlerini münakaşa etmeleri, eserlerinin meziyet ve kusurları, muhtevalarının mevsuk olup olmasının münakaşa edilip bilinmesine imkan verecek tarzda ihtiva edilen nadir hadisleri izah etmiş olmaları.

d. Umumiyetle hadisçilerin onu tamamen tetkik edip mevsuk olarak kabul etmiş olmaları, hukuki kaideleri ve dini istidatları temin için onları temel olarak kullanmış olmaları.⁵¹

el-Kutubu's-Sitte'nin tarihsel oluşumunu izah ettikten sonra şimdi tarihi süreç içinde gerek Müslüman alimler gerekse ümmet nezdinde mevsuk ve mutemet hale gelmiş altı kitabın eser karizmalarını oluşturan faktörleri ele alabiliriz.

2. el-Kutubu's-Sitte'nin Otoritesini Oluşturan Faktörler

Hadis kaynaklarının tarihi süreçteki eser karizmalarını görebilmek için bu kaynaklarla ilgili somut sayılabilecek örneklerden hareket etmek gerekir. Burada birinci sırada vereceğimiz örnek el-Kutubu's-Sitte'nin ilk iki kitabı olan el-Buhârî ve Muslim'in *el-Camiu's-Sahih*'leridir. el-Buhârî, sahih hadisleri bir araya getirmesinin yanında hadis ilminde tartışmasız otorite olarak kabul edilirken⁵² Muslim de bu alanda ondan sonra ikinci sırada otorite olarak benimsenmiştir. el-Buhârî ve Muslim'in bu konularına ilişkin az da olsa muhalif fikirlerin varlığını da belirtmek gerekir. Fakat bu görüşlerin tarihi süreçte etkili olduğunu söylemek mümkün değildir.⁵³

el-Kutubu's-Sitte'ye dahil eserler özellikle H.VII. asırdan itibaren İslâm dünyasının büyük bir çoğunluğunda alimlerin ekseriyeti tarafından ortak bir konsensüsle dinin en mühim kaynakları olarak kabul edilmiş olmakla birlikte, Müslüman kamuoyu, özellikle iki sahih'e diğer dört sunen kitabından daha yüksek bir mertebeyi layık görmüştür. Sahihler diğerlerine göre daima üstün durumda kalmıştır. el-Buhârî ve Muslim'in yanı sıra ayrı bir grup olarak "el-Erba'a" şeklindeki edebi kullanım bunun delilidir.⁵⁴

Söz konusu hadis kaynaklarının eser karizmalarının oluşumunda bazı alimlerin mutlak manadaki kanaatlerinin etkili olduğu görülmektedir. Ebu'l-Fadl İbn Tahir el-Makdîsi'nin (507/1113) şu sözleri son derece dik-

51 Siddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 116.

52 M. Mustafa el-A'zamî, "Buhârî", *DİA*, İst, 1992, VI, 370.

53 Bu konudaki farklı düşünceler için bkz: H.Musa Bağcı, *Hadis Metodolojisinde Sahihu'l-Buhârî'nin Sıhhat Bakımından İlk Eser Olduğu Fikirinin Eleştirel Analizi*, AÜİF der, c. XLV, sayı: 1, Ankara, 2004.

54 Goldziher, *age*, II, 242.

kat çekicidir: " el-Buhârî ve Muslim sahih hadisleri sakimlerinden ayırdılar ve kitaplarına sahih hadisleri aldılar. Böylece, Ehli İslam için hüccet oldular. Onlardan sonra günümüze kadar yaşayan alimler bu iki kitaptaki müşkülleri şerh etmek ve onların tahrirlerini yapmakla meşgul oldular. Zira hadis ilminde el-Buhârî ve Muslim'i aşmak mümkün değildir."⁵⁵ el-Buhârî ve Muslim'i aşmanın mümkün olmayacağı düşüncesini hicrî VII. asrın ortalarında vefat eden İbnu's-Salah daha güçlü bir şekilde dile getirmiştir. İbnu's-Salah'ın, 'hadislerin tashih, tahsin ve taz'ifinde içtihad işlevinin yaşadığı çağ itibarıyla mümkün olmadığı, mütekaddim alimlerin bu konularda yapılması gerekenleri en güzel şekilde yaptıkları ve gelenen bu noktada hadislerin sıhhati konusunda yeniden bir içtihadta bulunmanın doğru olmadığı' şeklinde görüşler ileri sürmesinin de el-Buhârî ve Muslim'in eser karizmalarının oluşumunda önemli bir etkisinin olduğunu ifade etmek gerekir. Böyle bir düşünce başlangıçta kabul görmemekle birlikte sonraki dönemlerde onun bu kanaati kabul edilir hale gelmiş, mevcut hadis kaynaklarına ve onların müelliflerine kutsiyet atfedilmesine ve bu sayede eser karizmalarının güçlenmesine yol açmıştır.⁵⁶ Şimdi el-Buhârî'nin eser karizmasını oluşturan faktörleri ele alabiliriz.

1. el-Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i

İslâm dünyasının muhtelif bölgelerinden muhaddis, fakih, usulcû, kelimci ve nahivci gibi alimlerin çoğunluğu el-Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'ini sahihte umde ve Allah'ın kitabından sonra en güvenilir bir kitap olarak kabul etmişlerdir. Alimler onu makbul addetmişler, kabul ve önem bakımından başka hiç bir kitaba nasip olmayan yüksek bir paye vermişlerdir.⁵⁷ Bu aşırı itina ve önem, İmam en-Nevevî'nin Muslim Şerhi'nin Mukaddime'sinde el-Buhârî'nin karizmasını ortaya koyan şu sözleri sarf etmesine yol açmıştır: "Alimler Kur'an'dan sonra kitapların en sahihinin el-Buhârî ve Muslim'in Sahih'leri olduğunda ittifak etmişlerdir. Ümmet bu iktisini kabulle karşılamıştır. Bununla birlikte el-Buhârî'nin kitabı en sahih olup bilgi ve fayda açısından en fazla olanıdır. Hadis ilminde bir benzerinin olmadığı kabul edilmiştir. el-Buhârî'nin kitabının tercihini zikrettiğimiz bu görüş, hadis konusunda uzman alimlerin çoğunluğunun kabul ettiği muhtar olan bir görüştür."⁵⁸

el-Buhârî'nin eserine verilen paye bununla sınırlı kalmamıştır. O, İlmî çevrelerde başka hiç bir kitaba nasip olmayan bir şerh ve tercüme

55 Kaynağı için bkz: Kamil Çakın, *Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci*, Hadis Literatürü Araştırmaları, s. 132.

56 H. Musa Bağcı, *Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu*, İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu, Ankara, 2003.

57 Muhammed Abdulkadir Ebû Fâris, *Fıhu'l-İmâm el-Buhârî*, Dâru'l-Furkân, 1989, s. 42.

58 en-Nevevî, *Sahihu Muslim bi Şerhi'n-Nevevî (Mukaddime)*, I, 14.

çalışmasının odağı haline gelmiş,⁵⁹ bazı alimler ondaki bilgileri mutlak doğrular olarak görmeye kalkmışlar, ümmetin bu noktada icma'ı olduğu iddiasında bulunmuşlardır.⁶⁰ Öyle ki bir adam "el-Buhârî'nin kitabında Rasulullah'tan rivayet ettiği şeylerin hepsi sahihtir, şüphesiz Rasulullah onu söylemiştir" diye talak verse, hanımını boşamış olmaz." sözü konusunda fakihlerin icmâ ettiği ifade edilmiştir.⁶¹ İbn Dakîk (702/1302) el-Buhârî ve Muslim'in veya onlardan birinin sahihlerinde bir ravinin hadisine yer verip onunla ihticac etmelerini, ravinin sika olduğunun bir göstergesi olarak kabul etmiştir. Bu, ona göre rical tarihlerindeki tezkiyelere oranla daha yüksek bir tezkiyedir. Çünkü Cumhur her iki kitabı da sahih olarak adlandırmada ittifak etmiştir. Bu durum ravilerin adil olması ön kabulünü zorunlu kılmıştır. Ebu'l-Hasan el-Makdisî de rivayeti Sahih-i Buhârî'de yer alan bir ravi için. "o köprüyü geçmiştir." ifadesini kullanmıştır.⁶² Zamanla bu ve buna benzer övgüler o kadar büyümüştür ki el-Buhârî neredeyse kutsal bir insan (evliya) mertebesine çıkarılmıştır; hayatın her türlü meşakkatlerine karşı yardım talep etmek için kabrine ziyarette bulunulmuş; kabrinden günlerce misk gibi nefis bir rayiha saçıldığı rivayet edilmiştir. Muteakip asırlarda el-Buhârî'nin kabri başında yağmur duasının yapılması adet olmuştur. Buna paralel olarak onun "es-Sahih" adlı eseri mukaddes veya en azından fevkalade imtiyazlı bir kitap haline gelmiştir.⁶³ el-Buhârî'nin diğer imamlara göre bu üstünlüğü gerek şahsî gerekse eser karizmasını oluşturan pek çok faktörlerden ileri gelmektedir. Onun karizmasının oluşmasında etkili olan bu faktörleri sırasıyla ele alıp değerlendirelim.

1.1. Sahih Hadisleri Toplayan İlk Eser Oluşu

el-Buhârî, sahih hadisleri toplayarak onları fıkıh bablarına göre tasnif eden ilk hadisçilerden kabul edilmiş ve daha sonraları telif edilen hadis usûlü kitaplarında: "mucerred sahih hadis alanında ilk kitap telif eden kimse el-Buhârî'dir", başlığı altında özel bir yer tahsis edilmiştir. Bu başlık altında mucerred sahih hadisi tasnif eden kimselerin ilkinin el-Buhârî, ondan sonra da Muslim b. el-Haccac en-Nisaburî (261/874) olduğu, bu iki

59 Bu konudaki bir çalışma için bkz: Kemal Sandıkçı, *Sahih-i Buhari Üzerine Yapılan Çalışmalar*, DİB. Yay, Ankara, 1991 ; Ayrıca şerhler ve diğer çalışmalar için; Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 430-438 ; Abdülğani Abdulhalık, *el-İmânu'l-Buhârî*, s. 228-245.

60 Mehmet Said Hatipoğlu, *Müslüman Alimlerin Buhârî ve Muslim'e Yönelik Eleştirileri*, İslami Araştırmalar, Hadis-Sünnet Özel Sayısı, c. 10, sayı: 1 (1997) s. 1 ; Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, Rağber, İst, 2001, s. 109-120 ; M. Yaşar Kandemir, *Sahihayn'e Yöneltilen Tenkidlerin Değeri*, Sünnetin Dindeki Yeri Sempozyumu, Ensar Neşriyat, 1998, s. 367.

61 İbnu-Salah, *Mukaddime*, s. 13 ; Muhammed Abdulkadir Ebû Fâris, *Fıkhu'l-İmâm el-Buhârî*, s. 40.

62 Emin Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, MÜİF yay, İst, 1997, s. 95 (İbn Dakîk el-İyd, *el-İktirah*, Bağdat, 1982, s. 326-7'den naklen).

63 Goldziher, *age*, II, 234 ; Kemal Sandıkçı, *Sahih-i Buhari Üzerine Yapılan Çalışmalar*, s. 12.

musannifin kitabının Kur'an'dan sonra kitapların en sahihi olarak kabul edildikleri⁶⁴ belirtilmiştir.

Bu iki eserin müellifleri aynı asırda yaşamış olup bazen biri, bazen de diğeri İslâm'ın çeşitli eyalet ve çevrelerinde ötekine üstün görülmüştür. el-Buhârî şartlarının pek sert olması hasebiyle üstün görülürken, Muslim ise -Mağriblilerin temayülüdür- eserinin mükemmel tertibi ve kitabından amelî açıdan istifade imkanı nedeniyle üstün görülüyordu. Fakat genel kanâat el-Buhârî'nin mertebeye daha üstün olduğu şeklindedir.⁶⁵ Alimler mücerred sahihi ilk tasnif edenin el-Buhârî olduğu musannef kitapların en sahihinin sırasıyla Sahîhu'l-Buhârî ve Muslim olduğunda ittifak etmişlerdir. Ebu Ali en-Nisaburî ve bazı Mağrib alimleri Muslim'in daha sahih olduğunu söylemişlerse de Cumhur-u ulema bunu kabul etmemiş ve Sahîhu'l-Buhârî'nin sıhhatte önde olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁶

Bazı alimler el-Buhârî ve Muslim'de bulunan ahad derecesindeki hadisleri kesin bilgi ifade etmesi açısından mütevatir mertebesine çıkarmışlardır: "el-Buhârî ve Muslim'in müştereken veya ayrı ayrı olmak üzere Hz.Peygamber'e varan muttasıl bir isnadla eserlerinde rivayet ettikleri hadislerden mütevatir derecesine varmayanlar, sıhhatinin kesin oluşu ve kesin bilgi vermesi açısından mütevatir gibidir. el-Buhârî-Muslim'de veya bunlardan birinde yer alan bir hadisi işiten, Bunu Hz.Peygamber'in ağzından işitmiş demektir."⁶⁷ Bu iddianın doğruluğuna gerekçe olarak da şu satırlar gösterilmiştir: "Bu iki eserin musannıfları büyük ve yüce imamlardır. Haramlık ifade eden hadisleri diğerlerinden üstündür. Bu konuda icma ettiğinde hatadan korunmuş olan masum (hatasız) ümmet, her iki eseri kabul ile karşılaşmış, onları tasdik edip, onlarla amel etmiştir. Mütevatir derecesine ulaşmayan bir haberi ümmetin kabul etmesi, nazarı ilmi zorunlu kılar."⁶⁸ Bu görüşü ileri süren İbnu's-Salah'ın görüşünün tutarlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Ekseri ulema ve muhakkiklere göre Sahihayn'ın hadisleri kati hüküm değil, zan ifade ederler. Bunun sebebi haber-i vahid olmalarıdır. Haber-i vahid ancak zan ifade eder. Bu hususta Sahihayn ile diğerleri arasında fark yoktur. Ümmetin kabulü el-Buhârî ve Muslim'in hadisleri ile amelin vücubunu ifade eder.⁶⁹ Ayrıca tek tek raviler tarafından rivayet edilen ve hata ihtimali daima mevcut olan ahad hadislerin -ne türlü karineyle kuşatılırsa kuşatılsın- mütevatir derecesine yükselmesi söz konusu değildir. Bu olsa olsa sahihlerin en sahihi veya daha iyimser bir bakış açısıyla; meşhur veya

64 İbnu's-Salah, *Mukaddime*, s. 9.

65 Goldziher, *age*, II, 234.

66 en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996, I, 91.

67 el-Kettânî, *Nazmu'l-Mutenâsir fi'l-Hadis'i'l-Mutevatir*, Beyrut, 1980, s. 15 ; Krş: M. Hayri Kırbasoğlu, *Hadis Metodolojisi*, s. 106.

68 el-Kettânî, *age*, s. 15.

69 en-Nevevî, *Sahîhu Muslim bi Şerhi'n-Nevevî*, (Mukaddime), I, 20.

mustefiz derecesinde nisbî bir kesinlikten söz edilebilir. Ümmetin bu iki kitaptaki hadisleri kabul ettiği iddiasına gelince, bunun tutarlı bir görüş olmadığı ve bu konuda sadece Hanefîlerin bir çok el-Buhârî-Muslim hadisiyle ameli reddettiklerini, bunların yerine başka hadisleri delil olarak aldıklarını ifade etmek yeterli olacaktır.⁷⁰

1. 2. İlmî Ehliyeti ve Hakkında Yapılan Övgüler

el-Buhârî'nin eserini oluşturmamasından sonra o dönemde bazı alimlerin onun ilmî ehliyeti konusunda sitayişkâr sözler söylediği gözlemlenmektedir. Muvatta'yı rivayet edenlerden Ebu Mus'ab ez-Zuhrî (ö:242) el-Buhârî'nin Ahmed b. Hanbel'den daha iyi bir fakih ve daha iyi bir hadisçi olduğunu söyleyince, kendisine, haddi aştığı hatırlatılır ama, yine de el-Buhârî'nin en azından Malik çapında bir alim olduğunu söylemeden de geçemez.⁷¹ Ebu Amr Mustenir b. Atik'e göre el-Buhârî'nin diğer alimlere olan üstünlüğü, erkeklerin hatunlara üstünlüğü gibi bir şeydir. O yeryüzünde Allah'ın yürüten ayetidir.⁷² el-Buhari hocalarından Kuteybe b. Saîd: "Fakihler, zahidler ve âbidlerle oturdum. Aklım erdiğinden beri Muhammed b. İsmail (el-Buhârî) gibisini görmedim. O kendi zamanında sahabe devrindeki Ömer gibi idi. Eğer o sahabe devrinde yaşamış olsaydı, önder bir şahsiyet olurdu."⁷³ demektedir. Ahmed b. Hanbel (241/855), Horasan'ın el-Buhârî gibi birini çıkarmadığını belirtmektedir.⁷⁴ Hocası İhsak b. Raheveyh "el-Hasan el-Basrî zamanında yaşamış olsaydı, insanlar hadis öğrenmek için ona ihtiyaç duyarlardı" ifadesini kullanmaktadır.⁷⁵ Huseyn b. Hureys ise "Muhammed b. İsmail gibisini görmedim, sanki o hadis için yaratılmıştır," demektedir.⁷⁶ Ebu Amr el-Haffaf, Muhammed b. İsmail gibisini görmediğini, onun, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Raheveyh'ten ve başkalarından yirmi derece daha iyi hadis bildiğini ve her kim ki bu konuda bir şey söylerse binlerce lanet onun üzerine olsun demektedir.⁷⁷ Abdullah b. Muhammed el-Eblî, Muhammed b. İsmail'in vücudunda bir kıl olmayı arzu ettiğini belirtmektedir.⁷⁸ Muslim b. Haccac, Buhara'ya geldiği zaman el-Buhârî'nin alnından öpmüş ve "Ey üstadların üstadı, muhaddis-

70 M.Hayri Kırbasoğlu, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu yay, Ankara, 1999, s. 107; Bu konuda şu makaleye bakılabilir: Saîd Hatipoğlu, *Müslüman Alimlerin Buhari ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri*, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Hadis-Sünnet Özel Sayısı, Ankara, 1997. Ayrıca el-Buhârî'ye yöneltilen tenkidler için bkz: Mehmet Bilen, *İbn Hacer'in Buhari'ye Yöneltilen İtirazlara Verdiği Cevaplar*, (AÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004.

71 Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-Nubelâ*, Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 1993, XII, 420 ; İbn Hacer, *Hedyu's-Sâri, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut, 1997, s. 667.

72 Zehebî, *age*, XII, 427 ; İbn Hacer, *age*, s. 669.

73 İbn Hacer, *age*, s. 667-668.

74 en-Nevevî, *Tehzibu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, I, 86 ; İbn Hacer, *age*, s. 668.

75 en-Nevevî, *age*, I, 87.

76 İbn Hacer, *age*, s. 669.

77 İbn Hacer, *age*, s. 671.

78 en-Nevevî, *age*, I, 88 ; İbn Hacer, *age*, 671.

lerin efendisi, ey ilel konusunda hadis doktoru, bırak da şu ayaklarından öpeyim," demiştir.⁷⁹

Sahih sahibi İbn Huzeyme (311/923) şu gök kubbe altında Rasulullah'ın hadisini en iyi bilen ve onu en iyi ezberleyen Muhammed b. İsmail el-Buharî olduğunu ifade etmektedir. Ebu Abdillâh el-Hakim (405/1014) şöyle der: Hilafsız nakil ehli arasında el-Buharî, hadis ehlinin imamı (önderi)dir. Bil ki el-Buharî'nin bu ilimde emsalleri ve akranları yanındaki üstünlüğünde hem geçmiş hem de gelecek zamanlarda ittifak edilmiştir. Onu övenlerin ve menakıbını yayan kimselerin çokluğu onun faziletini göstermeye yeterlidir.⁸⁰

Şeyh Tacuddîn es-Subkî (771/1369), Buharî'yi methetmek için uzun bir şiir yazmıştır. O şiirden bir bölüm onun karizmasını göstermesi bakımından önemlidir: "Övgüden çok yücedir o, öyle ki övülmekle ölçülemez hale geldi. Sanki övgü, onun kıymetini artırmaz, aksine azaltır. Onun Kur'an'dan sonra yol gösterebilecek ikinci sırada gelen kitabı vardır. (eser baş eserdir) Yüce bir dağdır, yerinden oynatılmaz. Eser (el-Cami'u's-Sahih) sapasağlam İslam dininin ve şeriatinin açtığı yolu bid'atların hile ve desiselerinden korur. Yüce mertebelere hükmeder, uzağı yakınlaştırır. Güneş gibidir. En yüce kısımları, yükseldiği vakit belirir. Bütün insan toplulukları onun karşısında boyun bükür küçülür. O yücelerde durur, diğerleri onun önünde eğilirler."⁸¹ el-Buharî hakkında gerek ilmi ehliyeti ve gerekse zatı ve eseri konusunda yapılan bu övgüler tarihi süreçte onun eser karizmasının oluşmasında önemli bir faktör olarak kaydedilebilir.

1.3. Hafıza Gücünün Mükemmelliği

el-Buharî hıfzının sürati, anlayışının sıhhati ve zihninin akıcılığı konusunda zamanının ender kişilerinden olup, zekilikte önde ve anlayışta önemli bir konumda olduğu gibi hadisleri senedleriyle birlikte ezberlemede ve onların illetlerini bilmede de benzeri olmayan biri olarak kabul edilmiştir.⁸²

Ebu Bekr el-Kelvâzânî el-Buharî'nin muthiş bir hafızaya sahip olduğunu belirtmektedir: "Muhammed b. İsmail gibisini görmedim. Alimlerin kitabını alır, onu mütalaa eder, *bütün hadislerin farklı tarihlerini bir defa da hufzederdi.*" Muhammed b. Yusuf el-Firebî, (320/932) el-Buharî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Bir hadisi tetkik için oturduğumda onun sahihini sakiminden ayırt ederdim. Ulaşamadığım hadisler hariç hiçbir sahih hadisi terk etmeyip hepsini yazmışımdır."⁸³ İbn Adî (365/975), el-Buharî'nin

79 en-Nevevî, *age*, I, 88.

80 en-Nevevî, *age*, I, 88 ; Zehebî, a.g. e, XII, 431 ; *Tezkiretu'l-Huffâz*, II, 556.

81 Dehlevî, *Bustânu'l-Muhaddisin*, (Çev: Ali Osman Koçkuzu), Ankara, 1986, s. 189-190.

82 Abdülğani Abdulhalik, *İmânü'l-Buharî ve Sahîhuhü*, Dâru'l-Menare, Cidde, 1985, s. 122.

83 Zehebî, *Nubelâ*, XII, 416 ; İbn Hacer, a.g.e, s. 672.

hafızasının mükemmelliğini gösteren ona ait şu sözü nakletmektedir: "Yüz bin sahih hadis ile iki yüz bin sahih olmayan hadisi ezberledim."⁸⁴

el-Buharî'nin hıfzı ve ilmi titizliği ile ilgili methiyeler sadece yukarıda söylenenlerden ibaret kalmamaktadır. Bu hıfzın mükemmelliği, tarihi süreç içerisinde anlatılan ve hâlâ günümüzde de tekrarlanan hikayelerle onun kişilik karizması ve bunun beraberinde getirdiği eser karizmasını pekiştiren faktörlerden kabul edilebilir. Onun çok kuvvetli bir hafızaya sahip olduğu, öyle ki çocukluk döneminde yetmiş bin hadis ezberlediği rivayet edilmektedir.⁸⁵ Suleym b. Mucahid anlatıyor: Muhammed b. Selam el-Beykendi'nin yanındaydım. Bana dedi ki, "Az önce gelmiş olsaydın sen yetmiş bin hadis hıfzeden bir çocuk görürdün." Ben onu aramak için çıktım ve onunla karşılaştım. Ona 'Yetmiş bin hadis ezberledim' diyen çocuk sen misin", dedim. O da "Evet ondan da daha fazlası" diye cevap verdi."⁸⁶

Hâşid b. İsmail (261/875)'in şöyle dediği nakledilmiştir: "el-Buharî bizimle birlikte Basra şeyhlerini dolaşırdı. O dönemde o henüz küçük bir çocuktı. O, şeyhlerden dinlediği hadisleri yazmazdı. Günler geçtikten sonra biz ona "Bizimle birlikte dolaşıyorsun ama dinlediğin hadisleri yazmıyorsun, neden?" diye sorar dururduk. Aradan on altı gün geçtikten sonra o, "Siz artık çok oldunuz, şu yazdıklarınızı getirip bana arz edin", dedi. Biz yanımızda olan hadisleri çıkarıp okuduk. O, on beş binden fazla hadisin hepsini ezberinden (zahru'l-kalb) okudu. Biz kitaplarımızdaki hadisleri onun hıfzından test etmeye başladık. O bize "Boş yere dolaştığımı ve günleri zayi ettiğimi mi düşünüyorsunuz", dedi. Bunun üzerine hiç kimsenin onun önüne geçemeyeceğini anladık."⁸⁷

İlginç olan bir başka olay da el-Buharî'nin ezber gücünü ölçmek amacıyla imtihana tabi tutulduğu hikayedir. Ebu Ahmed Abdullah b. Adiy, pek çok şeyhten işiterek naklettiğine göre el-Buharî Bağdat'a gelmişti. Hadis ashabı bundan haberdar oldu ve toplandılar. Yüz hadis seçtiler ve bunların metinleriyle senedlerinin yerlerini değiştirip yüz maklub hadis meydana getirdiler. el-Buhârî gelince ona sormaları için mecliste bulunan her bir kişiye onar hadis verdiler. İnsanlar toplandılar ve onlardan her biri ellerindeki on hadisten her birini el-Buhârî'ye sormaya başladı. O "Ben bilmiyorum" dedi, diğerini sordu. el-Buhârî ona da "Bilmiyorum," dedi. Bu on hadis tamamlandıktan sonra, fakihler birbirlerine baktılar ve el-Buhârî'nin durumunu bilmeyen kimseler onun hadis hıfzı konusundaki

84 İbnu's-Salah, *Mukaddime*, s. 10 ; en-Nevevî, *Tehzibu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, I, 86 Zehebi, *Nubela*, XII, 415 ; Tezkire, II, 556 ; İbn Hacer, *age*, s. 674.

85 İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, s. 668.

86 Abdulhalik, *age*, s. 123.

87 Zehebi, *Nubela*, XII, 409 ; *Tezkiretu'l-Huffâz*, II, 556 ; İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, s. 663, 672 ; Dehlevî, *Bustânü'l-Muhaddisîn*, s. 185.

acizliğine hükmettiler. Sonra diğer muhaddis elindeki on hadisi sormaya başladı ve el-Buhârî "Bilmiyorum" cevabını verdi. Böylece on kişi tarafından yüz maktub hadisin sorulması tamamlandı. Bunun üzerine el-Buhârî sorulan hadislerin bittiğini anlayınca, ilk kişiye döndü ve senin ilk hadisin şöyle, ikinci hadisin şöyle ve üçüncü hadisin şöyledir dedi ve her metni ait olduğu isnada, her isnadı da ait olduğu metne bağladı ve on hadisi tamamladı. Sonra diğer maktub olan hadisleri de bu şekilde düzeltti. Böylece Muhaddisler ve fakihler onun ezberindeki gücünü kabul ettiler.⁸⁸ İbn Hacer şöyle demiştir: Burada el-Buhârî'nin hıfz üstünlüğüne boyun eğme vardır. İsnad ve metni karıştırılmış hadisleri düzeltip doğrusunu hıfzından nakletmede hayret edilecek bir şey yoktur. Zira o hafızdı. Bilakis esas şaşılabilecek şey, kendisine -bir tertip üzere- karıştırılmış halde verilen hadisleri bir defa da hıfz etmesidir."⁸⁹

Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın babasından nakline göre hıfz (ezber gücü) Horasan ehlinde şu dört kişi ile birlikte son bulmuştur: Ebu Zur'a er-Razî, Muhammed b. İsmail el-Buhârî, Abdullah b. Abdurrahman es-Semerkandî ve el-Hasen b. Şucâ' el-Belhî.⁹⁰

İbn Hacer'in nakline göre Semerkant'ta dört yüz muhaddis toplandılar ve Muhammed b. İsmail el-Buhârî'yi yanıltmak istediler. Şamlıların isnadını Iraklıların isnadına, Iraklılarınkini Şamlıların isnadına sokarak maktub hale getirdiler. Buna rağmen onun zihninin karışarak takılmasına muktedir olamadılar.⁹¹

Muhammed b. el-Ezher es-Sicistânî, anlatıyor: Süleyman b. Harb (224/839)'ın meclisinde idim. el-Buhârî bizimle beraber hadisleri dinliyor ama yazmıyordu. Orada bulunanlar "Buna ne oluyor ki yazmıyor" deyince, es-Sicistânî "el-Buhârî Buhara'ya döner ve hıfzından yazar", demiştir.⁹²

İbn Kesîr, el-Buhârî hakkında şu methi yapmaktadır: "Zikredilir ki Buhârî kitaba bir defa bakardı ve hemen bir bakışta onu hıfz ederdi."⁹³

Babanzade Ahmed Naim de Buhârî'nin hafızası ile ilgili şu olayı nakletmektedir: Bir gün el-Buhârî, sahabî Enes b. Malik'ten hadis almış zevatı zihninden geçirmiş, şöyle düşünürken bir saat içinde hemen üç yüz zatın ismini hatırlayıvermiştir. Amr b. Ali el-Fellas (249/862) "el-Buhârî'nin bilmediği hadis, hadis değildir", demiştir.⁹⁴

88 Zehebî, *Nubetâ*, XII, 409; el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIV, 453 ; İbn Hacer, *age*, s. 672 ; el-Kasımî, *Hayâtu'l-Buhârî*, s. 17-18 ; Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarîh*, I, 67-68.

89 İbn Hacer, *age*, s. 672.

90 Hatip el-Bağdadi, *Tarîhu Bağdâd*, Mısır, 1931, II, 21.

91 İbn Hacer, *age*, s. 672.

92 Cemaleddin el-Kasımî, *Hayâtu'l-Buhârî*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1992, s. 17.

93 İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Dâru'l-Kutubî'l-Maârif, Beyrut, 1974, XI, 200.

94 Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarîh*, I, 66.

Abdulvahid b. Adem et-Tavvâvisi'nin gördüğü bir rüya el-Buhârî'nin ölümünü Hz.Peygamber'in çağrısına bağlamaktadır. Peygamberin onu çağırması ona bir fazilet katacaktır. O şöyle der: Hz.Peygamber'i rüyada gördüm. Onunla birlikte ashabından bir cemaat de vardı. Hz.Peygamber bir yerde duruyordu, selam verdim, selamımı aldı. Ben ona "Senin burada beklemene sebep nedir? dedim. O, "Muhammed b. İsmail el-Buhârî'yi bekliyorum," dedi. Abdulvahid diyor ki: Aradan günler geçti. el-Buhârî'nin ölüm haberi bana ulaştı. Vefat anını araştırdım, bir de ne göreyim, el-Buhârî, Hz.Peygamber'i rüyada gördüğüm saatte (anda) ölmüştü."¹⁰³

Yine Hatib el-Bağdadî, el-Firebrî'den gelen bir isnadla şu rüyayı naklediyor: el-Firebrî diyor ki: Hz.Peygamber'i rüyada gördüm. Bana ne arıyorsun? dedi. Ben de "Muhammed b. İsmail el-Buhârî'yi arıyorum," dedim. Hz.Peygamber "Benden ona selam söyle", dedi.¹⁰⁴

Son olarak el-Buhârî'nin çocuk yaşta gözleri görmüyorken bir rüya sonucunda aniden gözlerinin görüyor olması da onun kişisel karizmasını destekleyen bir olay olarak görülebilir. Bu olaya göre el-Buhârî'nin çocukluğunda her iki gözü de görmüyordu. Bu yüzden annesi çok üzgün, endişeli ve çaresiz durumdaydı. Annesi bir gün Hz.İbrahim Halilullah (a.s)'ı rüyada gördü. O, kendisine "Müsterih ol, Allah oğlunun görmesini diledi. Senin ah-u zarın buna vesile oldu (Allah senin hatırına bu işi yaptı)" dedi. Annesi sabah kalkınca oğlunun gözlerinin açıldığına şahid oldu.¹⁰⁵ Aslında bu rüyalar epistemolojik açıdan subjektif değer ifade eden bilgilerdir. bunlara dayanarak el-Buhari ve eserinin karizması hakkında değerlendirmek yapmak tabiki doğru değildir. Ancak bu tür subjektif bilgi içeren rivayetlerin toplumda yaygınlaşmasıyla el-Buhari ve eserinin karizmasını oluşturmada önemli katkıları olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Şimdi el-Buhârî'nin karizmasını oluşturan dindarlık faktörünü ele alabiliriz.

1.5. Dindarlık Faktörü

el-Buhârî'nin hem kişisel karizmasını hem de eser karizmasını güçlendiren faktörlerden biri de eserini telif ederken dindarlık bazında sergilediği dini hassasiyettir. Eserinin bir nüshasını bize ulaştıran el-Firebrî şöyle diyor: Muhammed b. İsmail el-Buhârî, bana şunu söyledi: Ben boy abdesti alıp iki rekat namaz kılmadan hiçbir hadisi "Sahih" adlı eserime koymadım."¹⁰⁶ İbn Adî'nin nakline göre el-Buhârî "Cami'i'nin tercemelerini

103 Zehebî, *Nubelâ*, XII, 468 ; Dehlevî, *Bustânu'l-Muhaddisîn*, s. 187 ; Abdülhakik, *el-İmâmu'l-Buhârî*, s. 174.

104 en-Nevevî, *Tehzibu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, I, 86 ; Zehebî, *age*, XII, 443 ; el-Mizzî, *a.g.e*, XXIV, 445 ; İbn Hacer, *age*, s. 676.

105 Abdulaziz Dehlevî, *Bustânu'l-Muhaddisîn*, s. 184.

106 en-Nevevî, *age*, I, 92 ; ez-Zehabî, *Nubela*, XII, 402 ; el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIV, 443 ; İbn Hacer, *age*, s. 675 ; es-Suyutî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 48 ; el-Kasımî, *Hayatu'l-Buhârî*, s. 29 ; Abdülhakik, *age*, s. 180 ; Muhammed Abdulkadir Ebu Faris, *Fıkhü'l-İmâm el-Buhârî*, s. 39.

Hız Peygamber'in kabri ile minberi arasında oluşturdu. Her bir tercemenin oluşumu öncesinde iki rekat namaz kıları. ¹⁰⁷ el-Buhârî, zemzem suyu ile boy abdesti almadan ve makamın arkasında iki rekat namaz kılmadan hiç bir hadisi kitabına almamıştır. ¹⁰⁸ İbn Hacer'in nakline göre ise el-Buhârî şöyle der: el-Câmi kitabımı Mescidi Haram'da tasnif ettim. İstihare etmeden, iki rekat namaz kılmadan ve sıhhatine kanaat getirmeden hiçbir hadisi kitabıma almadım. ¹⁰⁹ el-Buhârî'nin hayatı ve onun eseri hakkında yazılan ister klasik isterse çağdaş olsun -istisnalar olabilir- hemen hemen bütün kitaplarda el-Buhârî'nin Sahîh'ini altıyüz bin hadis içerisinde se- çerek on altı yılda meydana getirdiği ve her bir hadisi (veya babı) yazma- dan önce mutlaka boy abdesti alarak namaz kıldığı belirtilmektedir. ¹¹⁰

el-Buhârî'ye isnad edilen bu rivayetleri nakletmekteki amaç nedir? Ta- rihi süreç içerisinde el-Buhârî'nin hayatını yazan alimler tarafından ve günümüzde de hâlâ bazı yazarlar tarafından sürekli tekrarlanan bu riva- yetlerin nakledilmesindeki esas kaygı, el-Buhârî'nin eserinin son derece güvenilir bir tarzda hazırlandığını ve büyük bir kabule mazhar en sahîh kitap olduğunu göstermeye matuftur.

1. 6. Sıkıntılara Karşı el-Buhârî Hatmi

el-Buhârî'nin es-Sahîh'i tarihi süreç içerisinde mukaddes bir kitap veya en azından fevkalade imtiyazlı bir kitap haline gelmiştir. Öyle ki el-Buhârî'nin hadis kitabına Buhari-i Şerif adı verilmiştir. Hicrî III/IX. asra ait eserler arasında benzersiz bir teveccühe mazhar olmuş, hatta kutsiyet halesiyle kuşatılarak, felaketli günlerde yardımları umulan eserler mer- tebesine çıkarılmış, kendisiyle hatim indirilmiştir. ¹¹¹ Bilhassa Şimali Afri- ka İslam'ında Kur'an'a yapıldığı gibi onun üzerine de yemin edilmektedir. İnsanlar felaketli günlerde şefaatiyle kurtuluşa erişilir ümidiyle el-Buhârî okumakta, el-Buhârî'yi taşıyan bir geminin batmaktan veya çeşitli felaket- lere düşer olmaktan masun olduğuna inanmaktadırlar. ¹¹²

İbn Hacer, el-Buhârî'nin Muslim'e olan üstünlüklerini sıraladıktan son- ra artı olarak başka faziletlerinden bahsederken Ebu Muhammed b. Ebî Cemre (699/1300)'nin Buhârî'yi İhtisâr'ında şöyle dediğini nakletmektedir:

107 en-Nevevî, *age*, I, 92 ; ez-Zehabî, *Nubelâ*, XII, 404 ; el-Mizzî, *age*, XXIV, 443 ; İbn Hacer, *age*, s. 676 ; Abdulhalık, *age*, s. 181.

108 Abdurraûf el-Munavî, *Feyzu'l-Kâdir*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, I, 32.

109 İbn Hacer, *age*, s. 675 ; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 49 ; Abdulhalık, *age*, s. 181.

110 Dehlevî, *Bustânu'l-Muhaddisîn*, s. 186 ; el-A'zamî, "Buhârî", *Dîa*, VI, 371 ; Kemal Sandıkçı, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, DİB yay, Ank, 1991, s. 14.

111 el-Buhârî'nin *Sahîh'i*, darlık, korku, düşman istilası, hastalık, aşırı kılık v.b. vak'alarda hatme- dilmesinin faydalı ve bunun tecrübe ile sabit olduğu ifade edilmektedir. S. Kemal Sandıkçı, *age*, s.18. Ayrıca el-Buhârî'nin hatmedilmesinin şekli, adabı ve faydaları ile ilgili eserlere bkz: *age*, ss. 126-130.

112 Katip Çelebi, *Keşfuz-Zunûn*, II, 520 ; Kırş: Goldziher, *age*, II, 234-235.

"Herkes tarafından fazileti kabul edilmiş ariflerden biri bana şunu söyledi: Sahihu'l-Buharî felaketli günlerde okunduğunda mutlaka insanı o sıkıntılardan uzaklaştırır. Deniz seyahatinde insan onu beraberinde götürmesi halinde gemi batmaz. el-Buharî, duası kabul edilen (mucâb) bir insandır ve o Sahih'i okuyan için dua etmiştir."¹¹³ Bu bakımdan Buharî'nin Sahih'inin darlık, korku, düşman istilası, hastalık, aşırı kıtlık gibi vak'alarda okunmasının faydalı ve bunun tecrübe ile sabit olduğu ileri sürülmektedir.¹¹⁴

Moğol (Tatar) istilası baş gösterip Şam'a doğru yönelince, sultanın emriyle, alimler toplanıp Buharî-i Şerîf hatmetmek istediler. Cuma'ya da bir gün kalmıştı. Cuma günü geldiğinde hâlâ okunmamış bir bölüm mevcuttu. Cuma günü geldi çattı, fakat hatmi tamamlayamadılar. İbn Dakîk el-İyd (702/1302) mescide geldi ve hatmin bitip bitmediğini sordu. Onlar da "Okunacak bir bölüm kaldı, yarın bitirelim" dediler. İbn Dakîk "Çözülme yüz gösterdi, ikinci vakti Moğol ordusu bozguna uğrayıp geri döndü," diye haber verdi. Görüldüğü gibi Moğol istilâsı karşısında camilerde indirilen Buharî hatminin tamamlanmasıyla Moğol ordusunun bozguna uğradığı belirtilmektedir.¹¹⁵

el-Buharî'nin şarihlerinden Kırmânî (786/1384) de kendi döneminde İslam ülkelerinin birinde sultanın rahatsızlandığını ve şifa bulma ümidiyle Sahih-i Buhârî okunmasını arzu ettiğini haber vermektedir.¹¹⁶

Riyazu's-Salihîn'in şerhinin Mukaddime'sinde şöyle bir olay anlatılır: Salih bir zat h. 1037 recep ayının 27'sinde rüyada Rasululah'ı gördü. O zat, Hacûn'da deve üzerinde Kabeye doğru gidiyordu. Kendisine "İnsanlar zat-ı şerifinizi ziyarete geliyorlar, siz niye buradasınız? diye sorunca, "Sahihu'l-Buharî'nin hatmi için" cevabını verdi. Ertesi günü salih insanların meclisinde el-Buharî'nin hatmi gerçekleşti ve yerle gök arasında yüksekte görülen yeşil çadırın da Hz.Peygamber olduğu ve Buharî'nin hatmi için teşrif ettiği söylenir.¹¹⁷

Osmanlılar devrinde "Buharihân" isimli maaşlı görevliler asırlar boyu camilerde Buharî okuma ve okutma hizmeti vermişlerdir. Anlatıldığına göre 1581'de Osmanlı ordusundan korkarak Marakeş'teki tahtını bırakıp Fas'a kaçan Sultan Ahmed el-Mansur, III. Murad'ın bağışlaması üzerine Faslılar onu Sahih-i Buhârî okuyarak memleketine uğurlamışlardır. O dönemde Kur'an'la birlikte Sahih-i Buharî hatimleri yapıldığı, Kur'an üzerine yemin edildiği gibi Sahihayn üzerine de yemin edildiği bilinmektedir. Fas

113 İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, s. 14 ; Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 430.

114 Abdulaziz ed-Dehlevî, *Bustânu'l-Muhaddisîn*, s. 187.

115 Abdulaziz Dehlevî, *age*, s. 223.

116 el-Kırmânî, *el-Kevâkibu'd-Derârî*, I, 5.

117 Muhammed b. Allân el-Mekki, *Delîlu'l-Fâlihîn li Turuk-i Riyadî's-Sâlihîn*, I, 11.

Sultanı İsmail b. Şerif (1646/1727) Abidu'l-Buhârî (el-Buhârî hizmetkarları) adında bir muhafız alayı kurdu. Sahih-i Buhârî üzerine yemin ettirerek sadakat yemini aldı ve Sahih-i Buhârî'yi sürekli yanlarında taşımalarını emretti. Fas'taki bir inanışa göre bir velinin kabrini ziyaret ederken sahih-i Buhârî'nin her hangi bir sayfasını açıp ilk göze ilişen hadisi okuyan, sened zincirindeki raviler ve Hz. Peygamber vasıtasıyla Allah'tan dileğinin gerçekleşmesini isteyen bir kimsenin dileği çok geçmeden yerine gelir. 1798'de Ezher Camii'nde Napolyon Bonapart'ın şehre girmemesi dileğiyle, 1902'de ise yine aynı yerde kolera tehlikesi sebebiyle sahihi Buhârî hatmedilmişti.¹¹⁸ Nitekim el-Kâsımî'nin *Veba salgınında el-Buhârî okunmalı*; Ezher ulemasından birinin de *Ulema veba salgınını nasıl uzaklaştırdı?* başlıklı birer çalışmasından bahsedildiğini görmekteyiz ki bu ve benzeri durumlarda -genellikle- Kur'an değil, sahih-i Buhârî'nin okunması, bu eserin kutsallığının ne kadar ciddi boyutlara ulaştığının en açık kanıtıdır.¹¹⁹

Balkan savaşı günlerinde Ezher Şeyhi Osmanlı ordularının zaferi için önde gelen alimlerden kubleye yönelerek Sahih-i Buhârî okumalarını istemiştir. Önemli işlere başlanırken de Sahih-i Buhârî hatmetme geleneği vardır. Mağribte yapılan büyük hatim merasimleri için Recep ayının ilk günü Sahih-i Buhârî okunmaya başlanır, Ramazan'ın 27. gecesini okuma işi sona ererdi. Türkiye Cumhuriyetinin Kurtuluş Savaşı sonunda 1. TBMM açılışında ülkenin her yerinde Kur'an'ı Kerim hatmi ile birlikte el-Buhârî hatmi yapıldığı bilinmektedir.¹²⁰

Tarihi süreçte el-Buhârî'nin sahih'i ile ilgili ortaya çıkan bu uygulamalar onun zaman içinde nasıl kutsal bir kitaba dönüştürüldüğünü göstermeye yeterlidir. Öyle ki Kur'an-ı Kerim'in hatminin adabına dair kitap aranırsa belki zor bulunur, ama Buhârî-i Şerif hatminin adabına dair kitaplar yazılabilmektedir.¹²¹ Bu da el-Buhârî'nin karizmasını göstermesi bakımından son derece önemlidir.

1.7. Sahih-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kemal Sandıkçı'nın "Sahih-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar" adlı eseri Buhârî'nin tarihîsel süreçte gerek şahsiyet gerekse eser karizması'nın nasıl oluştuğunu göstermesi açısından son derece dikkat çekicidir. Sandıkçı'nın tespitlerine göre Buhârî'nin vefatından takriben yarım asır sonra onun eseri hakkında çalışmalar başlamış ve aralıksız günümüze kadar devam etmiştir. Çeşitli dönemlerde Batıda çalışan müellifler de dahil olmak üzere 391 müellif el-Buhârî'nin gerek şahsiyeti gerekse eseri hakkında kalem oynatmıştır. Sahih üzerine telif edilen eserlerin toplamı 498

118 Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahih", DiA, VII, 117-118.

119 Kırbaçoğlu, *age*, s. 267.

120 Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahih", DiA, VII, 117-118.

121 Bu eserlerin isimleri için bkz: Kemal Sandıkçı, *age*, s. 126-130.

kadardır. Bunların 112'si matbû, 132 kadarı da dünyanın çeşitli kütüphanelerinde yazma halinde mevcudiyeti bilinmektedir. Toplam eserlerin yaklaşık yarısını şerhler teşkil etmektedir. el-Buhârî'ye 244 şerh ve şerhlerle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bunun dışında el-Buhârî ile ilgili 35 adet rical, 21 adet el-Buhârî hatmi, 6 adet Mustedrek, 16 adet el-Buhârî'nin bab başlıkları, 6 adet etraf, 10 adet sahih'in rivayeti, 32 adet cem' etme çalışması ve ayrıca Sahih'in ihtisarı, Fihristleri, muallak hadisleri ile ilgili yapılan eserleri de belirtmek gerekir.

Netice itibariyle Sahih üzerine çeşitli dönemlerde ilimde otorite olmuş 400'e yakın şahsiyetin, 500'e yakın eser vermesi, es-Sahih'in ilmi kıymetini ve bütün İslam Tarihi boyunca ne derece kabul gördüğünü göstermekte ve karizmasının en önemli faktörlerinden birini teşkil etmektedir.¹²²

2. Muslim ve el-Câmiu's-Sahih'i

Muslim'in eseri, el-Buhârî'nin kitabı kadar şeref kazanamamış ve ona hurafelerle hiç de hususî faziletler atfedilmemiş olsa da her iki eser aynı derecede hukuk kaynakları olarak mûlahaza edilmiş ve es-Sahihân müsterek ismini almaya hak kazanmışlardır.¹²³ Bununla birlikte Muslim'in kitabı daha ziyade Mağrib alimlerinin kabulüne mazhar olmuş ve onu daima el-Buhârî'ye tercih etmişlerdir.

Bazı Mağrib alimleri ve el-Hakim'in hocası Hafız Ebû Ali en-Nisaburî, (349/960) sahihi tasnif edenlerin ilkinin el-Buhârî değil, Muslim olduğunu savunmaktadırlar.¹²⁴ Kadi İyaz'ın nakline göre, Ebu Mervan et-Tubnî hocası Ebu Ali en-Nisaburî'nin Muslim'i el-Buhârî'ye tafdil ettiklerini belirtmektedir.¹²⁵ Ebu Ali en-Nisaburî, Muslim'i el-Buhârî'ye tercih konusunda şöyle demektedir: "Şu gök kubbe altında hadis ilminde Muslim'in kitabından daha sahih bir kitap yoktur."¹²⁶

ed-Darakutnî (385/995)'nin akranlarından sayılan Mesleme b. Kasım el-Kurtubî (283/353) de husn-i tertibine bakarak: "Muslim'in kitabı gibisini te'lif etmiş hiçbir kimse yoktur" demektedir. Mağrib uleması ve özellikle zahiri İbn Hazm (456/1102) da bu görüşü benimsemiş görünmek-

122 Bu konuyla ilgili detaylı bilgiler için bkz: Kemal Sandıkçı, *Sahih-i Buhari Üzerine Yapılan Çalışmalar*, DİB Yay, Ankara, 1991; Ayrıca el-Buhârî üzerine yapılan şerhlerden 159 tanesini tespit edip tanıtan bir çalışma için bkz: Abdurrahman Akkuş, *Kutub-i Sitte Üzerine Yapılan Şerhler*, (Yayınlanmamış Tez), s. 18-59.

123 Goldziher, *a.g.e*, II, 235.

124 Asıl adı Huseyin b. Ali b. Yezid b. Davud en-Nisaburî'dir. Hıfz ve itkan sahibi hadis uzmanlarından biridir. Biyografisi için bkz: ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Tarihîsiz, III, 902-905.

125 Halil İbrahim Molla Hâtır, *Mekânetu's-Sahihayn*, el-Matbaatu'l-Arabiyyetu'l-Hadise, Kahire, 1402, s. 48.

126 en-Nevevî, *Sahih-i Muslim bi Şerhi'n-Nevevî*, I, 14; Muhammed b. Halife el-Veştânî el-Ubbî, *İkmalu İkmalî'l-Muallim*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, I, 15; ez-Zehebî, *Tezkirtu'l-Huffâz*, III, 904; Nubela, XII, 566; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 51.

tedir.¹²⁷ Ahmed b. Seleme (286/899), Ebu Zur'a ve Ebu Hatim'in sahih hadislere vukufiyet bakımından Muslim'i kendi asırlarındaki diğer hadis otoritelerinden daha üstün tuttuklarını ifade etmektedir.¹²⁸ Bu alimler, Muslim'in es-Sahih'ini, bir hadisin bütün rivayetlerini bir araya toplayan güzel tertibi,¹²⁹ hadisin belli bir kısmını değil, tamamını, üstelik manen değil, mutlaka lafzan rivayet etmesi, mukaddimesi dışında Hz.Peygamber'in hadislerinden başka sözleri (mevkuf ve maktu) ihtiva etmemesi sebebiyle el-Buhârî'nin eserine tercih etmektedirler.¹³⁰ Bazılarına göre de adı geçen alimlerin onu el-Buhârî'nin eserine tercih etmelerinin sebebi, Muslim'in *el-Camiu's-Sahih*'te iki güvenilir tâbiînin iki sahabiden duyduğu ve senedin sonuna kadar hep ikiye kişinin birbirinden rivayet ettiği hadisleri toplamayı prensip edinmesidir. Muslim'in her hadisi uygun bulunduğu bapta ve genellikle sadece bir defa zikrederek hadisin diğer tariklerini ve farklı lafızlarını burada vermesi ve eserini kendi memleketinde, kaynaklarının yanında ve şeyhlerinin hayatta bulunduğu bir sırada tasnif etmesi, bazıları tarafından onun Sahih-i Buhârî'ye tercih edilmesine sebep teşkil etmiştir.¹³¹

Nisaburlu zahid Ebu'l-Velid Hassan b. Muhammed (349/960) Muslim'in kitabını neden tercih ettiğini şöyle anlatır: "Babam bana "Ne üzerinde çalışıyorsun" diye sordu. el-Buhârî'nin kitabına Mustahrec yazıyorum, dedim. Muslim'in kitabını çalış, o daha bereketlidir. el-Buhârî'nin Kur'an'ı okuyan kişinin teleffuzunun mahluk olduğu görüşünü savunduğu iddia edilir" dedi.¹³² Muslim'in eseri o kadar çabuk kabul görmüş ve kendi karizmasını vücuda getirmeye başlamıştır ki daha yazılması üzerinden çeyrek asır geçmeden hakkında bir mustahrec kaleme alınmış ve dördüncü hicrî asrın başından sonuna kadar yazılan mustahrec adedi yarım düzineyi bulmuştur. Bir kitap üzerine bu kadar yoğunlaşılması ona atfedilen önemin bir göstergesidir.¹³³ Görüldüğü gibi Muslim ve eseri bir dönemde el-Buhârî ve eserine rakip olmuş ve otoritesini sarsacak duruma gelmiş, ancak mutlak anlamda bir üstünlük sağlayamamış görünmektedir.

Muslim, eserini üç yüz bin hadis içinden tasnif ettiğini belirtmektedir.¹³⁴ Muslim şöyle demiştir: "Bu Musned'e ancak bir hüccetle hadisleri

127 Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarîh*, I, 218.

128 ez-Zehabî, *Nubelâ*, XII, 563.

129 Bazı Mağrip alimlerinin Muslim'i tercih ettiklerine ilişkin bilgi için bkz: el-Kastallanî, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahih'i'l-Buhârî*, el-Matba'atu'l-Meymene, Mısır, 1306, age, I, 20.

130 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1984, X, 114.

131 M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahih", *DİA*, İst, 1993, VII, 125. ; İbn Hacer Muslim'in el-Buhârî'ye tercih edilmesine karşı çıkması konusu için bkz: *Hedyu's-Sarî*, s. 10.

132 Zehebî, *Nubelâ*, XV, 494 ; Krş: M.Emin Özafşar, *Rivayet İlmelerinde Eser Karizması ve Muslim'in el-Camiu's-Sahih'i*, s. 290.

133 M. Emin Özafşar, *a.g.m.* 291.

134 ez-Zehabî, *Nubela*, XII, 565 ; *Tezkiretu'l-Huffâz*, II, 589 ; es-Suyutî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 51.

koydum, Kitaba almadığım hadisleri de hüccetle almadım."¹³⁵ Nisabur hafızlarından Mekki b. Abdân ise şöyle demiştir: "Muslim'i Ehli Hadis 200 sene hadis yazsalar dönüp dolaşıp baş vuracakları yer yine şu musned (yani kendi Sahih'i)'dir derken işittim." Mekki yine şunu söylemiştir: "Muslim şöyle demiştir: Şu kitabımı Ebu Zur'a er-Razi'ye arz ettim; hangi hadisin illetli olduğuna işaret etti ise, onu bıraktım. Hangisi için sahih, illeti yoktur dediyse onu tahrir ettim."¹³⁶

el-Buhari de olduğu gibi Muslim'in de kitabıyla ilgili görülen rüyaların onun eser karizmasını oluşturmaya katkıda bulunmuş olması muhtemeldir. Muhaddislerin ünlülerinden Ebu Hatim er-Razi, Muslim'i rüyada gördüğü ve durumunu sorduğunda Muslim'den şu cevabı aldığını belirtmiştir: "Allah bana cenneti nasip etti, dilediğim yerine gidebileceğim." Konuyla ilgili nakledilen rüyalardan bir de şöyledir: "Ölümünden sonra Ebu Ali Zâğavânî'yi sağlam ve mutemet bir adam rüyada gördü. Ona "hangi sebepten kurtuldun," diye sordu. O zat "Şu cüz sebebiyle kurtuluşa erdim," dedi. Elinde gösterdiği eser Muslim'in kitabından bir cüzdü."¹³⁷

Muslim'in el-Camiu's-Sahih adlı eseri üzerine tarihi süreç içinde pek çok şerh yazılmıştır. Son yapılan araştırmalara göre başta Şafiler çoğunlukta olmak koşuluyla Hanefi ve Maliki pek çok alim -ki bunların her biri müfessir, muhaddis, fakih, dilci, usul ve tarihçiliğiyle meşhur olmuşlardır- Muslim'in eseri üzerine 36 adet şerh¹³⁸ ile bunların dışında mustedrek, mustahrec, muhtasar, cem' ve ravilerinin hâl tercümesini ihtiva eden eserler yazılmıştır. el-Buhari kadar olmasa da Muslim'in es-Sahih adlı eseri ile ilgili çeşitli mezheplere mensup alimler tarafından bu kadar şerh yapılmış olması bir anlamda onun tarihsel süreçte kazandığı otoritenin bir göstergesi olarak kabul edilmelidir.

Netice itibatıyla bazı alimler tarafından yukarıda Muslim b. Haccac ve onun eseri hakkındaki sitayişkar sözlerin ve eseri konusunda anlatılan rüyaların, onun karizmatik şahsiyetini oluşturmak için ifade edilmiş olduğunu ve hemen her müellif için bu tür söz ve anlatıların alışkanlık olduğunu belirtmek gerekir. Bunlar ilmi olmaktan ziyade duygusal boyutu ön planda olan ve söylendiği dönemin sosyo-kültürel yapısını aksettiren düşüncelerdir.

3. es-Sunenu'l-Erba'a (Dört Sunen)

Hadis edebiyatında "el-Erba'a" şeklindeki edebi kullanımla dört sunen kitabı kastedilmektedir. Genel kabule göre sıhhat bakımından ilk iki ki-

135 ez-Zehabi, *Nubela*, XII, 580 ; *Tezkiretu'l-Huffaz*, II, 589.

136 en-Nevevi, *Sahihu Muslim bi Şerhi'n-Nevevi (Mukaddime)*, I, 26.

137 Dehlevi, *Bustânu'l-Muhaddisin*, s. 191.

138 Abdurrahman Akkuş, *Kutub-i Sitte Üzerine Yapılan Şerhler*, (Yayınlanmamış Tez), s. 62-71.

tabın (sahîhayn) seviyesine ulaşmamakla beraber, derleyicileri güvenilir ve dürüst olarak bilinen ve yazdıkları dönemde büyük kitlelerce hüsn-ü kabul gören bu kitaplar et-Tirmizî (279/892), Ebû Davud (275/888) en-Nesâî (303/915) ve İbn Mace'nin es-Sunenleridir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi İbnu's-Salah'ın nakline göre Ebu Tahir Ahmed b. Muhammed es-Silefî (576) İbn Mace'yi dışarıda bırakarak el-Kutubu'l-Hamse'yi yani el-Buharî ve Muslim'in Sahihleri, et-Tirmizî, Ebu Davud ve en-Nesâî'nin Sunen'lerini zikretmiş ve şark ile garp alimlerinin bu hadis mecmualarının sıhhati konusunda ittifak ettiklerini belirtmiştir.¹³⁹ H.VI. asırda Ebu Tahir es-Silefî'nin İbn Mace'yi dışarıda bırakmasının nedeni onda münker ve az da olsa uydurma rivayetlerin olması ve en çok eleştirilen bir kitap olmasından olsa gerektir. Ancak Ebu Tahir es-Silefî'nin Sunenlerin ihtiva ettiği hadislerin sahih olduğu konusundaki bu değerlendirmesi İslâm dünyasında genel anlamda kabul görmekle birlikte buna bazı alimlerin eleştirilerinin olduğunu da belirtmek gerekir. Yalnız bu eleştiriler Müslümanlar nezdinde bu kitapların mevcut hadis kitapları içinde en müstesna yere sahip olmasına engel olamamıştır. Nitekim İbnu's-Salâh ve el-İrakî'nin zikrettiğine göre Sunen kitaplarında hasen'in dışında sahih ve zayıf hadisler de mevcuttur. en-Nevevî ise sunenlerde sahih, hasen, zayıf ve munker rivayetlerin olduğunu ifade etmektedir. Buradan hareketle bu müellifler, *Mesâbihu's-Sunne*'nin müellifi el-Bağavî'nin (516/1122) sunen hadislerini, hadis ehlince bilinmeyen bir ıstılah olması nedeniyle hısan (hasen) diye isimlendirmesine itiraz etmişlerdir. el-İrakî (806/1403), sunen kitaplarına sahih isminin verilmesini bir tesahül (gevşeklik) olarak kabul etmiştir. Nitekim o, Ebu Tahir es-Silefî'nin, doğu ve batı alimlerinin, "*el-Kutubu'l-Hamse*"nin sıhhati konusunda ittifak ettiklerini ifade ederken, el-Hâkim (405/1014) ve Hatip el-Bağdadî (463/1071) de et-Tirmizî'nin es-Sunen'ini *el-Câmiu's-Sahih* olarak vasıflandırırken tesahül (gevşeklik) gösterdiklerini ileri sürmektedir.¹⁴⁰ el-Hakim en-Nisaburî ve Hatip el-Bağdadî'nin et-Tirmizî'nin kitabını sahih diye nitelemesi, el-Bağavî'nin Sunen kitaplarındaki hadisleri sahih ve hasen şeklinde ayırması, Ebu Tahir es-Silefî'nin doğu ve batı alimlerinin onların sıhhati konusunda ittifak ettikleri şeklindeki değerlendirmesi vb. görüşler tarihi süreç içinde dört Sünen'in hadislerinin bazı alimler tarafından sahih olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır. Bütün bunlar dört sunen'in eser karizmalarını tarihi süreçte oluşturan önemli ve dikkate alınması gereken teşebbüslerdir. Bu eserlere yöneltilen eleştirilerin söz konusu eserlerin karizmalarının oluşmasına olumsuz bir tesir yaptığını söylemek gerçekten güçtür. Şimdi bu eserlerin karizmalarının oluşum sürecini ele alabiliriz:

139 İbnu's-Salah, *Mukaddime*, s. 19 ; İbn Kesîr, *İhtisarü Ulûmî'l-Hadis*, Dâru't-Turâs, Kahire, 1979, s. 27.

140 el-İrakî, *Elfiyetu'l-Hadis*, (Beyrut, 1988), s. 45 ; Krş: Abdulhay el-Leknevî, *el-Ecvibetu'l-Fâdila li Es'ileti'l-Aşerati'l-Kâmile*, (Beyrut, ?) s. 67.

et-Tirmizî'nin es-Sunen'i, el-Kutubu's-Sitte'nin üçüncüsü kabul edilmiştir. et-Tirmizî şöyle der: "Bu kitabı tasnif ettim. Onu Hicaz, Irak ve Horasan ulemasına arz ettim. Onu hoş karşıladılar. Kimin evinde bu kitap olursa sanki o evde Hz.Peygamber konuşuyor gibidir."¹⁴¹ Kaynakların belirttiğine göre bu kitap, hadislerinin sıhhati açısından dört kısma ayrılmıştır: ilki, sıhhati kesin olanlar. Bu kısımda et-Tirmizî'nin el-Buhârî ve Muslim'e muvafakat ettiği hadisler yer alır. İkinci kısımda Ebu Davud ve en-Nesai ve İbn Mace'nin şartlarına uyan hadisler. Üçüncü kısım hadisler ki et-Tirmizî'nin bunların illetlerini açıklamış ve bu anlamda titizlik göstermiştir. Dördüncü kısım ise "Bazı fukahânın amel ettiği hadisleri bu kitaba koydum" dediği hadislerdir. Bu esasa göre senedi sahîh olsa da olmasa da ilim adamlarının hüccet olarak kabul edip amel ettiği hadisleri tahrir etmiştir. Bu esere Camiu't-Tirmizî veya es-Sunen adı verilir. Fakat daha çok yaygın olan isimlendirme ilkidir.¹⁴² Şeyhu'l-İslam Ebu İsmail el-Ensarî, et-Tirmizî'nin Cami'inin el-Buhârî ve Muslim'in kitabından daha faydalı olduğunu, zira el-Buhârî ve Muslim'den ancak uzman kişilerin istifade edebileceğini, aksine et-Tirmizî'nin kitabından herkesin yararlanabileceğini belirtmektedir.¹⁴³

Bazı nakillerde et-Tirmizî ezberlemede ve hafıza gücünde örnek gösterilmiştir. Kendisine Buhârî'nin halifesi denmiştir. Zühd, verâ ve takva gibi hususlarda daha üstünü tasavvur edilemeyecek bir dereceye vardığı ve ömrünün son demlerinde Allah korkusu ile çok ağladığı için gözlerinin görmez olduğu nakledilmiştir.¹⁴⁴

et-Tirmizî'nin hafıza gücünü belirten ve hadis alanındaki karizmasını güçlendiren pek çok hikaye nakledilmiştir. Bunlardan birisi şöyledir: Bir keresinde bazı Muhaddisler et-Tirmizî'yi imtihan etmişler ve kendisine kırk hadis okumuşlardır. O bir çırpıda hafızasından onları okumuş ve oradakiler onun gibi hafızaya sahip olan birini görmediklerini hayretle belirtmişlerdir.¹⁴⁵

Başka bir hikayede et-Tirmizî, Mekke yolunda bir hadis şeyhi ile karşılaşmıştır. Evvelce o zattan iki cüz tutarınca hadis yazmış ve ezberlemiştir. Fakat arz ve kiraate (tashih için mukabeleye) vakit bulamamıştır. Görüşünce şeyhten o hadisleri dinlemek istemiş ve o zat da kabul etmiştir. Ve "Yazılı cüzleri getir de elinde bulunsun, ben okuyayım sen de karşılaştı", demiştir. Tesadüfen cüzler kaybolmuştu. et-Tirmizî, iki cüzdeki ha-

141 ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, II, 634.

142 ez-Zehebî, *age*, II, 634 ; Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 441 ; Ahmed Muhammed Şakir, *et-Tirmizî'nin Sunen'ine Yazdığı Mukaddime*, I, 88.

143 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 67.

144 Abdulaziz Dehlevî, *age*, s. 196.

145 ez-Zehebî, *age*, II, 635.

dislerin dinleme iznini (sema') temin etme sevinciyle, beyaz (yazılmamış) iki cüz alıp şeyhin huzuruna, öğrencilerinden müsaade isteyerek girmiştir. Şeyh okumaya başlamış ve bir ara şeyh, Tirmizî'nin elindeki yazısız cüzü görünce kızmış ve "Benimle alay mı ediyorsun?" demiştir. et-Tirmizî, "Efendim cüzleri kaybettim, fakat ben hadisleri ezbere biliyorum; yazılıdan daha iyi hatırlıyor zabt ediyorum", deyince şeyh "Oku" demiştir. et-Tirmizî de o hadislerin tamamını okumuştur. Şeyhin şaşkınlığı daha da artmış, bu ezber işini muhal görerek " Bir kere duymakla hadisleri ezberlemen ve eski ezberleri hatırlaman bize pek inandırıcı gelmedi" demiştir. et-Tirmizî "buyurun imtihan edin" deyince şeyh, sadece kendisinde bulunan, başkalarında olmayan 40 kadar az bilinen garib hadisleri okumuş ve et-Tirmizî hemen o anda kırk hadisi senedleriyle şeyhe tekrarlamıştır. Bunlarda bir tane bile olsa hata yapmamıştır. Onun hafıza gücüne ait benzeri hikayelerde imtihanların defalarca vuku bulduğu anlatılmaktadır.¹⁴⁶

Hadis alanındaki bu karizması sonucudur ki İbn Hazm'ın et-Tirmizî'nin meçhul biri olduğu söylemine bir çok alim karşı çıkmıştır. et-Tirmizî'yi asrının imamı, onun imamlar ve alimler katında tanınan, eser sahibi biri olduğunu ifade etmişler ve İbn Hazm'ı eleştiri yağmuruna tutmuşlardır. Örneğin ez-Zehebi, İbn Hazm'ın bu sözüne iltifat edilemeyeceğini, zira et-Tirmizî'nin gerek Cami gerekse İlel adlı eserlerinden haberdar olmadığını, onun bu eserleri görmediğini, bunların ancak onun ölümünden sonra Endülüs'e girdiğini belirtmektedir.¹⁴⁷ İbn Kesir ise İbn Hazm'ın "Muhammed b. İsa b. Serve kimdir? diyerek et-Tirmizî'yi meçhul addetmesinin kendisine bir zarar vermeyeceğini ifade eder. Çünkü ona göre onun meçhul olması alimler katındaki kıymetini düşürmez. Bilakis hafızlar katında İbn Hazm'ın mertebesini düşürür.¹⁴⁸

Son olarak et-Tirmizî'nin eser karizmasını göstermesi açısından es-Sunen (şerhlerde çoğunlukla el-Camiu's-Sahih ismi kullanılmaktadır) üzerine 19 adet şerh yazıldığını da belirtmek gerekir.¹⁴⁹ Bir eser üzerine çeşitli dönemlerde ve değişik mezheplere mensup alimlerin şerh yapmış olmaları aslında ne derece karizmatik bir yapıya sahip olduğunu açıkça göstermektedir.

Bu değerlendirmelere göre et-Tirmizî'nin kitabı konusunda "Kimin evinde bu kitap olursa sanki o evde Hz.Peygamber konuşuyor gibidir," şeklindeki ifade; onun hadis alanında hafızasının mükemmelliğiyle ilgili anlatılan hikayeler; meçhul biri olduğu söylemine karşı alimlerin aşırı sa-

146 ez-Zehebi, *Tezkiretu'l-Huffaz*, II, 635 ; Abdulaziz Dehlevi, *age*, s. 197 ; Ahmed Muhammed Şakir, *et-Tirmizî'nin Sunen'ine Yazdığı Mukaddime*, I, 84.

147 ez-Zehebi, *Mizânu'l-İtidâl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, III, 678 ; *Nubelâ*, XVIII, 202.

148 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'Nihâye*, XI, 67.

149 Abdurrahman Akkuş, *age*, s. 74-78.

vunmacı yaklaşımları ve ilmi ehliyeti ile ilgili alimlerin söylediği sitayişkâr sözler; üzerine pek çok şerhin yazılması; eserindeki hadislerin makbul ad-dedilmesi ve eserinin el-Câmiu's-Sahîh diye nitelendirilmesi onun karizmasını oluşturan en önemli faktörler olarak kabul edilebilir.

Şimdi Ebu Davud'la ilgili değerlendirmelere geçebiliriz.

Ebu Davud ve es-Sunen'ine gelince, onun tam adı Ebu Davud Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdi es-Sicistânî'dir. Hicrî 202 yılında doğmuş ve h. 275 yılında Basra'da vefat etmiştir.

Başlangıçta iki sahîhle eş zamanlı olarak ortaya çıkan Ebu Davud'un es-Sunen'i onlarla ciddi bir rekabete girebilmiştir. O, eserinin meziyetlerini övmek için bizzat kendi şöhretini ilk ilan eden kimse olarak görünmektedir. Hadisleri tercihte hakim olan bakış açısını açıklamak ve kitabının hadis tenkit kriterlerini tavsif etmek için Mekkelî ilahiyatçılara hitaben yazdığı bir risalesi bize ulaşmıştır. Bu risale de o şöyle der: "Kur'an'dan sonra öğrenilmesi daha gerekli başka hiç bir kitap bilmiyorum. Bu kitaba sahip olanın başka bir şeye, başka bir kitaba ihtiyacı yoktur. es-Sunen'i okuyan, tetkik eden ve onun muhtevasını derinlemesine özümsemeye çalışanlar onun kıymetini takdir edeceklerdir."¹⁵⁰ Ebû Davud bu risalesinde hadisleri sıhhat yönünden üç gruba ayırmış ve şöyle demiştir: "Kitabımda sahîh olanları, sahîh'e benzeyenleri ve sahihe yakın olanları zikrettim. Kitabımın içerisinde şiddetli zayıflık olan hadislerin zayıf olduğunu açıkladım. Hakında bir şey zikretmediğim hadisler sahihtir."¹⁵¹ Onun bazısı da bazısından sahihtir..."¹⁵² es-Sünen'e aldığım hadislerin büyük bir çoğunluğu meşhur hadislerdir. Bunlar hadisle ilgili eser yazan herkesçe de meşhurdur... es-Sunen'de yer alan hadisler içerisinde mürsel ve müdelles gibi muttasıl olmayanlar da bulunmaktadır."¹⁵³ Görüldüğü üzere Ebû Davud'un 4800 hadisi ihtiva eden es-Sunen'inde ¹⁵⁴ el-Buhârî'nin ve Muslim'in kitabına aldığı hadisler ve isnadı ceyyid (sağlam) olan, şâz ve illetten uzak olan hadislerin yanında, ravideki hafıza noksanlığı sebebiyle isnadı zayıf kabul edilen, ravisinin zaafı çok açık olan ve kendisinde şiddetli vehim olan rivayetler de vardır.¹⁵⁵

150 Goldziher, *age*, II, 235.

151 es-Suyûtî, "salih" kavramının ihticac için değil, i'tibar için olduğunu ve bunun da zayıf kategorisinde olduğunu ifade eder. *Tedribu'r-Râvî*, s. 105.

152 Abdulfittah Ebû Gudde, *Selasu Rasâilî fi İlmi'l-Mustalahî'l-Hadis, Risâletu'l-İmâm Ebi Davud es-Sicistânî ila Ehli Mekke fi Vasfî Sunenthî*, (Beyrut, 1417/1997) s. 37 ; Krş: el-Leknevî, *age*, s. 73 ; İbnu's-Salah, *Mukaddime fi Ulûmî'l-Hadis*, (Kahire, ?) s. 18 ; Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-Muhadditsûn* (Mısır, ?) s. 412.

153 Abdulfittah Ebû Gudde, *Selasu Rasâilî fi İlmi'l-Mustalahî'l-Hadis, (Risâletu'l-İmâm Ebi Davud es-Sicistânî ila Ehli Mekke fi Vasfî es-Sunenthî)* s. 47.

154 Ebû Davud, es-Sunen'inin telifine dair şu bilgiyi verir: "Hz.Peygamber'e ait 500 bin hadis yazdım. Bunlar arasından seçtiklerimi bu kitaba aldım. Kitabımda 4800 hadis zikrettim." Ebû Davud, *es-Sunen, Muhakkik'in Önsözü*, I, 10.

155 ez-Zehabî, *Nubelâ*, XIII, 214-15 ; el-Leknevî, *age*, s. 67.

Ebu Davud, Sunen'i bitince Ahmed b. Hanbel'e götürmüş ve eserini ona arz etmiştir. İmam bakmış ve çok beğenmiştir. Eserini tasnif ederken beş yük (tomar) hadisi vardı. Onlardan bu hadisleri seçmiş ve Sunen'i tertip etmiştir. Tamamı 4800 hadistir. Hadislerin sahih ve hasen olmasına bilhassa dikkat etmiştir.¹⁵⁶

Daha H. IV. asrın başında Zekeriyya b. Yahya es-Sâcî (307 /) "İslam'ın temeli Allah'ın kitabıdır, Ebu Davud'un kitabı da İslam'ın sütunudur," demiştir.¹⁵⁷

Daha sonra gelen el-Hattabî (388/998)'ye göre ise din ilimlerinde Ebu Davud'un es-Sunen'ine benzer bir kitap tasnif edilmemiştir. Bütün insanlar onu kabulle karşılaşmışlardır. Bu eser, alimlerin ve fakihlerin mezhebî ihtilaflarına hakem, Irak, Mısır, Mağrib ve diğer ülkelerin bir çok şehirlerinde hadis musanniflerinin dayandığı bir kaynak olmuştur. Horasan Ehlinin çoğunluğu ise Muhammed b. İsmail el-Buharî ve Muslim b. Haccac'ın kitabına düşkünlük göstermiş ve sahih tasnifinde onların şartı göz önünde tutulup örnek alınmışlarsa da, Ebu Davud'un kitabı diğer iki kitaptan tertip açısından daha güzel ve fikhî istinbatlar açısından daha zengin ve üstündür. Ebu İsa et-Tirmizî'nin eseri de aynı şekilde güzel bir kitaptır.¹⁵⁸

Ebu Davud zamanının ilimlerini bilmede önde gelen hadis imamı olarak görülmüştür. İbrahim el-Harbî onun bu konudaki özelliğini Davud Peygamberle mukayese eder ve şöyle der: "Nasıl ki Davud (a.s) demiri yumuşatmışsa Ebu Davud da hadisi yumuşatmıştır." Tabi ki Ebu Davud'u Peygamber seviyesine getiren bu anlayış daha sonra gelecek olan Ebu Tahir es-Silefî'yi daha da cesaretlendirecek ve bunu bir şiirle şöyle ifade edecektir: "Onun kemal ve ilimdeki ehliyetinden dolayı, hadis ve hadise bağlı ilim dalları, devrinin önderi hadis bilgini Ebu Davud'a yumuşadı ve itaat etti. Tıpkı çağının peygamberi Davud (a.s)'a demirin itaat edip yumuşayışı gibi."¹⁵⁹ İbn Hibban (354/965) ise "Ebu Davud fıkıh ilmi, hıfz, dindarlık açısından dünya imamlarından biridir." demiştir. Ebu Davud Hz.Peygamber'den beş yüz bin hadis yazmış, onların içinden hadisleri seçerek bir kitap telif etmiştir.¹⁶⁰ Ebu Davud'un yaşadığı asrın büyüklerinden biri olan Musa b. Harun, onun hakkında "Ebu Davud, dünyada hadis, ahirette de cennet için yaratılmıştır," derken, ¹⁶¹ İbnü'l-Arabî (543/1148) eğer bir kişi Kur'an ve Ebu Davud'un Sunen'ini bilirse, dini mevzuların başlangıcını elde etmiş olacağını belirtmiştir.¹⁶²

156 Abdulaziz Dehlvi, *Bustanu'l-Muhaddisin*, s. 193.

157 es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 51.

158 el-Hattabî, *Meâlimu's-Sunen*, Dâru'l-Kutub'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, I, 6.

159 Abdulaziz Dehlvi, *age*, s. 194.

160 es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 51.

161 Abdulaziz Dehlvi, *Bustanu'l-Muhaddisin*, s. 193.

162 Abdulaziz Dehlvi, *age*, s. 195.

Ebu Tahir es-Silefi (576/1180)'nin Ebu Davud'un kitabı hakkındaki övgü dolu sözleri onun karizmasının oluşumu açısından önemlidir: "Fakihlere ve aklı ilimlerle uğraşanlara en uygun kitaptır. Ebu Davud'un yüklendiği ağır yükleri kim sırtlayabilmiştir? Üstelik sadece Allah rızası için, Onun eseri, Ay gibi bütün ışıkları geride bıraktı. Kinden, hasetten ölse de hiç bir bid'atçı Ebu Davud'a dil uzatamaz. Dünyada onun eserinde tespit ettiği hadisler ve hadislerin belirttiği peygamberin sünnetinden daha doğru ve daha güçlü başka hiçbir şey bulunamaz. O eserdekilerin tümü, peygamberin ilim sahibi ve basiretli sahabilerinin sözleridir. Ebu Davud onları parlak yıldızlar gibi sağlam alimlerden onlar da kendileri gibi mutemed kişilerden, onlar da kendileri gibi dürüst insanlardan nakil ve rivayet etmişlerdir. Ben inanıyorum ki o zat, yüce değer sahibi, büyüklüğüne şüphe olunmayan bir imamdır ve önderdir. İlk üç nesilden gelen bilgileri (asarı) tam olarak ezber bilmekte ve ayrıca kadın ve erkek bu hadislerin ravilerini de tanımaktadır. Tam bir araştırmacı olarak yazdığı ve rivayet ettiği her şeyi inceliyor, yazıyor. Bu özellikleri çölde de bilinir şehirde de. Doğru sözlülük fertlerin nakledilecek en güzel menkıbeleridir. İnsan için bunun dışında başka bir övünç vesilesi bulunamaz."¹⁶³

Hemen hemen bütün eserler hakkında anlatılan ve onların eser karizmalarının oluşumuna katkıda bulunan rüyalar Ebu Davud'un eseri için de anlatıla gelmiştir: Anlatılan bir rüyaya göre, Hafız Ebu Tahir, kendisine varan bir senedle, Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Ezdi'den şunu rivayet eder: Allah'ın elçisini rüyada gördüm. "Sünnete yapışmak isteyen Ebu Davud'un es-Sunen'ini okusun" diyordu.¹⁶⁴

Son olarak Ebu Davud'un es-Sunen adlı eserine tarihin çeşitli dönemlerinde ve Şafii alimler başta olmak üzere Hanefi, Hanbeli alimler tarafından 23 adet şerh yazıldığını belirtmek gerekir.¹⁶⁵ Ebu Davud'un gerek kendisi gerekse eseri ile ilgili söylenen değerlendirmeler ve yapılan faaliyetler onun eserinin karizmatik yapısını göstermeye kafidir.

en-Nesâi ve es-Sunen'ine gelince, o, hadis ilminin direklerinden ve ileri gelen şahsiyetlerden biri olarak kabul edilmiştir. O, Horasan, Hicaz, Irak, Cezire, Şam, Mısır vb. pek çok ülkeyi gezmiş ve pek çok hadis alimi ile görüşmüştür. İlk seyahati Belh'e olmuş ve on beş yaşındayken Kuteybe b. Saîd el-Bağlânî'den hadis öğrenmeye başlamıştır.

Ebû Abdurahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâi h. 215 yılında Horasan'ın Nisâ kasabasında doğmuştur. Mekke'de h. 303 yılında vefat etmiştir. en-Nesâi hadis ilminde ve bilhassa ravilerin cerh ve ta'dilinde zamanının başvuru ve görüşü alınan imamlarından biri olarak görülmüştür. O, *es-Sahih* sa-

163 Abdulaziz Dehlevi, *a.g.e*, s. 195-196.

164 Abdulaziz Dehlevi, *age*, s. 194.

165 Abdurrahman Akkuş, *age*, s. 86-92.

hibi Muslim b. Haccac'dan daha hâfız ve *es-Sunen*'i de *Sahihayn*'dan sonra zayıf hadisi en az olan bir kitap olarak kabul edilmiştir. Hatta bazıları onun eseri gibi bir kitabın hazırlanmadığını ve onun diğer müelliflerin eserlerinin en üstünü olduğunu ileri sürmüşlerdir. en-Nesâi önce illetli ve zayıf hadislerin de içinde bulunduğu *es-Sunenu'l-Kubra* adlı geniş hacimli bir eser tasnif etmiş, daha sonra bu kitabı özetleyip *el-Muctebâ* adını verdiği ikinci *es-Sunen*'i meydana getirmiştir. Bu muhtasar *es-Sunen* hadisçiler nezdinde şöhret kazanmış ve *Sahihayn*'dan sonraki bir mertebeyi almıştır.¹⁶⁶

en-Nesâi'nin *es-Sunen*'i de tasnif itibariyle diğer sunen kitapları içerisinde en mükemmeli kabul edilmiştir. Onun kitabı, illetleri beyanda büyük bir pay sahibi olmakla beraber derece itibariyle el-Buhârî ve Muslim'in *Camî'leri* arasındadır. Kısaca o, *Sahihayn*'dan sonra kitaplar arasında zayıf hadis ve mecruh ravilerin en az yer aldığı bir kitaptır.¹⁶⁷ en-Nesâi'nin *es-Sunen*'i, Ebû Davud'un ve et-Tirmizî'nin *es-Sunen*'ine takdim edilmiştir. Zira en-Nesâi, rical tenkidinde çok daha sıkı davranmasıyla diğerlerinden temayüz etmiştir. O, Ebû Davud'un ve et-Tirmizî'nin hadislerini rivayet ettiği çoğu ravilerden hadis rivayet etmemiştir. İbn Hacer bu konuda şöyle der: "Ebû Davud ve et-Tirmizî'nin kendisinden rivayet ettiği nice ravi vardır ki en-Nesâi ondan hadis tahric etmemiştir. Bunun da ötesinde en-Nesâi, *Sahihayn*'ın ricalinden bir cemaatin hadisini bile tahric etmekten kaçınmıştır. Netice itibariyle en-Nesâi'nin *es-Sunen*'ine hadis alma şartı, *Sahihayn*'dan sonra en kuvvetlisidir.¹⁶⁸ Ama bu, en-Nesâi'nin *es-Sunen*'inde hiç zayıf ve illetli hadis yoktur anlamına gelmemektedir. Gerek zâtı itibariyle gerekse durumu itibariyle meçhul raviler vardır. Aralarında mecruh raviler de bulunmaktadır. *es-Sunen*'de zayıf, muallal ve münker hadisler de mevcuttur.¹⁶⁹ Son olarak en-Nesâi'nin *es-Sunen*'ine ait değişik mezheplere mensup alimler tarafından pek çok (10 adet) şerh yapıldığını belirtmek gerekir.¹⁷⁰ Aslında bu onların eserlerinin karizmatik yapısını göstermesi açısından son derece mühim bir işarettir.

Burada son olarak bir hususu belirtelim ki İslam bilginlerinin çoğunluğu tarafından el-Kutubu's-Sitte'nin 6. kitabı olarak kabul edilen İbn Mace ve eser karizmasıyla ilgili değerlendirmelerden tekrara düşmemek için sarfı nazar edilmiştir. Zira bu yazının yayınlandığı İslami İlimler Dergisinin hadis sünnet sayısında İbn Mace ve eserinin otoritesiyle ilgili alanının uzmanı tarafından daha doyurucu bilgiler verilmektedir. Okuyucuların bu konuda o makaleye müracaat etmelerini tavsiye ediyoruz.¹⁷¹

166 Abdulaziz Dehlevî, *age*, s. 200 ; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 244-245.

167 el-Leknevî, *age*, s. 75 ; Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-Muhaddisûn*, s. 410.

168 Ebû Zehv, *age*, s. 410.

169 Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâisu'l-Hasis*, s. 25.

170 Abdurrahman Akkuş, *age*, s. 94-96.

171 Musa Erkaya, *İbn Mace ve Eser Karizmasının Oluşumu*, İslami İlimler Dergisi, Hadis Sünnet Sayısı, c. 4, s. 161-215, Çorum, 2007.

Sonuç

Netice itibariyle ilk dört asırda gerek el-Kutubu'l-Hamse gerekse el-Kutubu's-Sitte terimlerinin kavramlaşmadığı, ancak bu asırlar içinde el-Buhârî, Muslim, Ebu Davud, et-Tirmizî gibi alimlerin hadis eserlerinin diğer eserlere nazaran muteber olarak kabul gördüğü anlaşılmaktadır. H. V. asır itibariyle bu gruba en-Nesâî'nin es-Sunen'inin dahil edilmesiyle el-Kutubu'l-Hamse kavramının revaç bulduğu görülmektedir. H. VI. asrın başında 6. kitap olarak İbn Mace'nin es-Sunen'i bazı alimler tarafından kabul edilmiş olmakla birlikte, bu asırda yukarıda da belirttiğimiz gibi pek çok alim tarafından bunun kabul görmediği gözlenmektedir. Aksine kimi alimler tarafından İmam Malik'in el-Muvatta'ı kimileri tarafından da ed-Darimi'nin es-Sunen'i 6. kitap olarak kabul edildiği müşahede edilmektedir. Ancak H.VII. asra gelindiğinde bazı muhalif görüşler olsa da İbn Mace'nin dahil olduğu el-Kutubu's-Sitte kavramının İslam dünyasında yaygın hale geldiği görülmektedir. el-Kutubu's-Sitte kavramı ve içine dahil olan eserlerin karizması bazı muhalif görüşlere rağmen söz konusu H. VII. asırdan itibaren günümüze kadar artarak devam etmiştir.

el-Kutubu's-Sitte'yi oluşturan müellif ve eserlerin karizması tarihi süreç içinde yazarlarının ilmi kapasitesi ve titizliği, dindarlığı, herhangi bir bölgenin yahut ekolün otoritesi olması ; kısacası dini, psikolojik, ve sosyo-kültürel şartlar, şahıs ve eser karizmalarının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Bu eserler içinde el-Buhârî'nin karizmasının müteahhir asırlarda zirvede olduğunu söylemek mümkündür. Sahih hadisleri toplayan ilk eser oluşu, ilmi ehliyeti ve hakkında söylenen sitayişkar sözler, hafıza gücünün mükemmelliği, hakkında görülmüş rüyalar ve bu rüyalarda Hz.Peygamber'in el-Buhârî'nin eseri hakkında teşvik edici ve sitayişkar sözleri, hadislerin tashihi işleminin istihare ve boy abdesti ile yapılması ve tarihi süreçte her türlü sıkıntı ve belalara karşı el-Buhârî hatminin yapılması onun karizmasını pekiştiren en önemli faktörlerden kabul edilebilir. Aynı faktörler genel anlamda Muslim, Ebu Davud, et-Tirmizî, en-Nesâî ve İbn Mace için de geçerlidir. Ancak her müellifin ve eserinin el-Buhârî kadar olmasa da karizmasını oluşturacak bir çok faktöre sahip olduğu görülmektedir. Ele aldığımız bu faktörler tarihin çeşitli dönemlerinde yazılmış bu eserleri konu alan hemen bütün kitaplarda tekrarlanmaya gelmiştir. Ancak bugün el-kutubu's-sitte yazarlarına ve eserlerine ait bu tür efsanevî, menkıbevî, yüceltmeci ve savunmacı anlayışların ilmi bir değerinin olmadığını ifade etmek gerekir. Bu tür akıl ve mantık ölçülerini aşan zorlama yorumların da temelinde akıldışılık ve duygusal temayüllerin yattığı yatsınamaz bir gerçektir. Bu eserlerin karizması, bu tür efsanevî faktörlerden ziyade içerisindeki hadislerin isnad ve metin açısından sıhhati, müellifin hadisi

kitabına almadaki ilmî kriteri vb. bir takım isnad ve metin tenkidinde esas alınacak sağlam ölçülere dayanmalıdır.

Başta el-Buhârî ve Muslim'in eserleri olmak üzere Ebu Davud, Nesâî, et-Tirmizî ve İbn Mace'nin yer aldığı Kütüb-i Sitte müellifleri kendi kitaplarını oluştururken kendi içtihadlarıyla hadisleri seçmişler ve bu çaba sonucunda sahih gördükleri hadisleri kitaplarına almışlardır. Ama bugün yapılan araştırmalar gösteriyor ki bu konuda tam bir başarı elde ettikleri tartışma götürür bir durumdur.¹⁷² Bu, onların bilerek ve isteyerek kitaplarına zayıf veya uydurma hadis aldıkları anlamına gelmez. Bilakis onlar, kitaplarında yer verdikleri hadislerin sahih olduğuna samimiyetle inanıyorlardı. Fakat insan olmaları dolayısıyla hataya düşmeleri doğaldı. Nitekim Hatip el-Bağdadi el-Muvaddih adlı eserinde el-Buhârî'nin iki yüz üç evhamını tespit ettikten sonra geçmiş alimlerin masum olmadıklarını, onların da hata yapabileceklerini belirtir ve şu önemli ilkeyi vaz' eder: "Bir kitap yetmiş defa da arz edilse yine hata bulunabilir. Zira Allah, kendi kitabı dışında tamamen sahih bir başka kitabın mevcudiyetini uygun görmemiştir."¹⁷³ Fakat tarihi süreç içinde özellikle el-Buhârî ve Muslim'in hadis mecmuaları, kazandıkları otorite yüzünden neredeyse tartışmasız bir konuma gelmiş, yukarıda da belirttiğimiz abartılı yaklaşımlar sonraki ilim adamlarının bu eserleri objektif olarak değerlendirmelerine engel olmuştur. O yüzden İslâm kültüründeki yaygın kanaate göre bir hadisin el-Buhârî ve Muslim'in eserlerinde yer almasını ve ulemanın bu iki eseri makbul addetmiş olmasını, o hadisin sahih olması için yeterli sayılmıştır.

O nedenle bazı hadis kaynaklarının tarihi süreç içinde kazandıkları şöhret ve itibar günümüzde yanıltıcı olabilmektedir. Onların âdetâ bir tabu gibi görülerek eleştirilerden uzak tutulması, Hz. Peygamber'in evrensel mesajını günümüz insanına ulaştırmada zorluk yaratmaktadır. Dolayısıyla geçmiş İslâm alimlerinin ve bu arada büyük hadisçilerin eserlerini, onların samimi çabalarını ve muazzam gayretlerini gözardı etmeden, maruz kalabilecekleri hataları dikkate alarak dini ve ilmi bir duyarlılıkla incelemeye tabi tutmak zorunludur.¹⁷⁴

172 el-Kutubu's-Sitte hadislerinin eleştirisi için bkz: Kırbasoğlu, *Hadis Metodolojisi*, 263-305 ; el-Buhârî ve Muslim'in bazı hadislerine yöneltilen eleştiriler için bkz: Mehmet S. Hatiboğlu, *Müslüman Alimlerin Buhârî ve Muslim'e Yönelik Eleştirileri*, İslami Araştırmalar, c. 10, s. 1-3, Ankara, 1997.

173 Kamil Çakın, *Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci*, Hadis Literatürü Araştırmaları, s. 130. (Hatip Bağdadi, Muvaddih, I, 5'den naklen).

174 İ. Hakkı Ünal, *Hadis*, MEB yay, s. 111-112.